Creații

Atenagora din Atena este unul dintre așa-numiții apologeți, adică filosofii care au apărat creștinismul în secolul al II-lea. Autor al discursului: „Despre învierea morților”.

Practic nu există informații despre viața sa, principala sursă despre el fiind prefața și conținutul apologiei pe care a scris-o. Conform acestor informații, era originar din Atena, a primit o educație platonico-filosofică și și-a dedicat cunoștințele slujirii creștinismului. El îi apără pe creștini în principal de acuzațiile de ateism, incest și consumul cărnii copiilor uciși de către păgâni. Stilul său este rafinat, plin de noblețe, argumentația sa este convingătoare și clară, dar ideilor sale le lipsește individualitatea. Însuși sensul învățăturii creștine nu este exprimat clar în ele; lucrarea sa „Despre învierea morților”, scrisă într-un spirit strict filosofic, este și mai puțin impregnată de idei creștine.

- Despre învierea morților
- Petiția pentru creștini de Atenagora, filosoful creștin atenian

Despre învierea morților

1. În fiecare propoziție și doctrină care exprimă adevărul lucrurilor, crește ceva fals, nu pentru că se dezvoltă în mod natural dintr-un început sau dintr-o cauză proprie fiecărui lucru, ci este introdus de cei care inventează în mod deliberat sămânța dăunătoare pentru denaturarea adevărului. Acest lucru se poate vedea, în primul rând, din exemplul celor care în vremurile străvechi se ocupau de cercetări filosofice, din dezacordul lor reciproc atât cu cei mai vechi, cât și cu contemporanii lor, precum și din însăși confuzia cu privire la problemele de astăzi. Astfel de oameni nu au lăsat niciun adevăr necalomniat: nici ființa lui Dumnezeu, nici cunoașterea Lui, nici activitatea Lui, nici tot ceea ce este în mod necesar legat de aceasta și ne prescrie forma evlaviei. Unii resping complet și hotărât adevărul în aceste chestiuni, alții le denaturează conform opiniilor lor, iar alții încearcă să pună la îndoială cele mai evidente. Prin urmare, cred că cel care se ocupă de investigarea acestor subiecte trebuie să aibă două feluri de dovezi: unele (indirecte) - în apărarea adevărului, iar altele (directe) în confirmarea adevărului, unele în apărarea adevărului împotriva celor necredincioși sau a celor care se îndoiesc, iar altele în confirmarea adevărului pentru cei bine intenționați și care acceptă de bunăvoie adevărul. Prin urmare, cei care doresc să raționeze asupra acestor subiecte trebuie să aibă întotdeauna în vedere ceea ce este necesar la un moment dat și, în funcție de aceasta, trebuie să-și ajusteze dovezile, iar însăși ordinea dezvăluirii lor trebuie să se adapteze nevoii și să nu neglijeze cutare sau cutare nevoie, cutare sau cutare loc, propriu fiecărui subiect,

pentru a părea că mențin întotdeauna același principiu. Desigur, în raport cu dovezile și succesiunea naturală, dovezile directe, care confirmă adevărul, trebuie să preceadă dovezile indirecte, care apără adevărul; dar în ceea ce privește utilitatea mai mare a uneia sau alteia dovezi, atunci, dimpotrivă, dovezile indirecte trebuie să preceadă dovezile directe. Tot așa, un fermier nu poate arunca semințe în pământ cu folos, decât dacă îl curăță mai întâi de ierburile sălbatice și de cele dăunătoare semințelor bune pe care le aruncă; Nici un medic nu poate introduce vreuna dintre substanțele vindecătoare într-un corp bolnav, decât dacă mai întâi îl curăță de materia malignă din el sau îi împiedică influxul. Tot așa, cel care dorește să învețe adevărul, vorbind despre adevăr, nu poate convinge pe nimeni, atâta timp cât o opinie falsă predomină în mintea ascultătorilor și se opune cuvintelor sale. De aceea, având în vedere beneficiul mai mare, uneori prezentăm și dovezi indirecte ale adevărului înaintea celor care confirmă direct adevărul. Nu consider că este nefolositor să acționăm în același mod acum în discuția despre înviere, atrăgând atenția asupra necesității. Căci chiar și în ceea ce privește acest subiect, unii nu cred deloc, alții se îndoiesc, iar dintre cei care acceptă primele principii, unii șovăie în mintea lor, precum cei care se îndoiesc, și ceea ce este cel mai prostesc dintre toate, se află într-o astfel de stare, neavând niciun motiv de necredință în însăși esența problemei și negăsind, zic eu, niciun motiv solid,de ce nu cred sau ezită.

2. Să raționăm astfel. Este sigur că nu toată necredința este lipsită de temei la unii și dintr-o prejudecată prostească, dar uneori vine dintr-o cauză solidă și prudență în căutarea adevărului: are o cauză dreaptă, atunci când chiar lucrul care nu este crezut pare incredibil; dar a nu crede ceea ce nu este incredibil este caracteristic oamenilor care nu au o judecată sănătoasă cu privire la adevăr. Prin urmare, cei care nu cred sau se îndoiesc de înviere, nu ar trebui să o judece după ceea ce li se pare fără nicio rațiune și ceea ce le place oamenilor decăzuți, ci fie să admită originea oamenilor fără nicio cauză - și acest lucru este foarte ușor de respins - fie, presupunând cauza a ceea ce există în Dumnezeu, să privească această dogmă ca început și din ea să dovedească că învierea nu are nicio probabilitate. Și aceasta o vor face dacă pot dovedi că Dumnezeu fie nu poate, fie nu vrea să unească și să adune cadavrele sau pe cele care sunt deja complet distruse, astfel încât să iasă aceiași oameni. Dar dacă nu pot face aceasta, atunci să abandoneze o astfel de necredință fără Dumnezeu și să nu blasfemieze despre ceea ce nu ar trebui. Căci, fie că afirmă că Dumnezeu nu poate, fie că nu vrea acest lucru, în ambele cazuri ei spun o minciună, așa cum va fi evident din cele ce urmează. Căci un lucru este pe bună dreptate considerat imposibil pentru cineva dacă fie nu știe cum să-l facă, fie nu are suficientă putere pentru a face bine ceea ce știe. Căci cel care nu știe ce trebuie făcut nu poate întreprinde sau face ceea ce nu știe; iar cel care știe bine ce trebuie făcut, din ce și cum să facă, dar fie nu are deloc puterea să facă ceea ce știe, fie nu are suficientă putere, nu va începe lucrarea, dacă este prudent și atent la puterile

sale; ci, începând fără să gândească, nu va termina ceea ce și-a propus. Dar Dumnezeu nu poate să nu cunoască natura corpurilor care urmează să învie, fie că sunt membrele întregi sau părțile lor, nu poate să nu știe unde merge fiecare particulă după distrugerea corpurilor și care dintre elemente a primit fiecare particulă care a fost distrusă și unită cu propriul ei fel, deși pentru oameni particulele corpurilor care sunt din nou unite cu propriile lor părți înrudite ale universului sunt complet evazive. Căci Cel care, înainte de crearea fiecărui lucru, cunoștea natura elementelor viitoare din care trebuie să provină corpurile omenești și acele părți ale acestora din care intenționa să ia ceea ce era potrivit pentru crearea corpului omenesc, El, evident, nu poate să nu știe chiar și după distrugerea întregului corp unde s-a dus fiecare dintre particulele pe care le-a folosit pentru formarea completă a fiecărui corp. Cât despre ordinea lucrurilor care domnește acum printre noi și judecata noastră despre alte lucruri, ne este mai dificil să știm dinainte ce nu există încă, dar căci măreția lui Dumnezeu și înțelepciunea Lui sunt ambele naturale și la fel de ușoare - să știm dinainte ce nu există și să știm ce a fost distrus.

3. Că puterea lui Dumnezeu este suficientă pentru învierea trupurilor, este dovedit de însăși originea lor. Căci dacă Dumnezeu în creația originală a creat trupuri omenești inexistente și chiar începuturile lor, atunci El va învia cumva cu aceeași ușurință pe cele care au fost dizolvate, întrucât acest lucru este la fel de posibil pentru El. Nu dăunează deloc acestei doctrine dacă cineva produce primele principii ale corpurilor omenești din materie, sau din elemente ca temelii originale, sau din semințe. Căci ce putere era potrivită să formeze materia, după părerea lor, neformă, să împodobească ceea ce este fără formă și dezordonat cu multe și diverse forme, să unească părțile elementelor într-una și să împartă sămânța una și simplă în multe, să dezmembreze ceea ce este nemembrat și să dea viață celui fără viață: este propriu aceleiași puteri să unească ceea ce a fost dizolvat, să ridice ceea ce zace, să învie din nou ceea ce a murit și să schimbe stricăciunul în nestricăciune. Este, de asemenea, propriu aceluiași Creator și aceleiași puteri și înțelepciuni să extragă din ele ceea ce este furat de mulțimea de animale diferite care atacă de obicei astfel de corpuri și se hrănesc cu ele și să-l reatașeze din nou propriilor lor membre și compozițiilor lor, chiar dacă intră într-un animal, chiar dacă intră în mai multe, chiar dacă din ele în altele, chiar dacă, fiind distrusă odată cu ele, se întoarce la primele principii conform descompunerii naturale asupra lor: aceasta din urmă mai ales, se pare, îi încurcă pe unii chiar și dintre cei distinși prin înțelepciune, cărora, nu știu de ce, astfel de nedumeriri, prezentate de mulțime, li se păreau puternice.

4. Se spune în mod obișnuit că multe trupuri ale celor care pier în naufragii și în râuri devin hrană pentru pești și, de asemenea, multe trupuri ale celor care mor în război sau din alte motive și nenorociri triste, care sunt lipsiți de înmormântare, sunt devorate de animalele pe care le întâlnesc. Când trupurile sunt astfel

distruse și părțile și membrele care le compun sunt distribuite printre multe animale și, prin intermediul hranei, sunt unite cu trupurile celor care se hrănesc cu ele, atunci, în primul rând, spun ei, separarea lor este imposibilă și, în al doilea rând, adaugă un punct și mai dificil. Întrucât unele dintre animalele care s-au hrănit cu trupuri umane sunt potrivite pentru a fi mâncate de oameni și, trecând prin burțile lor, se unesc cu trupurile celor care le-au consumat, atunci, în mod necesar, părțile oamenilor care au devenit hrană pentru animalele care le-au primit trec în trupurile altor oameni, deoarece animalele care s-au hrănit cu ele transmit hrana pe care au primit-o acelor oameni cărora ele însele le-au servit drept hrană. Apoi vorbesc tragic despre copiii pe care părinții lor, din cauza foamei sau a nebuniei, au hotărât să-i devoreze, precum și despre copiii mâncați de părinții lor prin mașinațiunile dușmanilor, despre faimosul ospăț med, despre ospățurile tragice ale lui Thyestes și citează alte evenimente nefericite similare care s-au întâmplat printre greci și barbari. Prin aceasta dovedesc, după cum cred ei, imposibilitatea învierii, deoarece este imposibil ca aceleași părți să se ridice împreună cu ambele corpuri, ci fie corpurile primului dintre ele nu pot fi compuse atunci când părțile din care au fost compuse au trecut la alți oameni, fie, dacă aceste părți se întorc la primele corpuri, corpurile acestora din urmă vor fi incomplete.

5. Însă astfel de oameni, mi se pare, în primul rând, nu înțeleg puterea și înțelepciunea Creatorului și Dispunetorului universului, care a pregătit pentru fiecare animal hrană asemănătoare și potrivită naturii și felului său și nu a permis fiecărei substanțe să intre într-o combinație sau amestec cu fiecare corp și nu se străduiește să separe ceea ce a fost combinat, ci permite naturii fiecărei creaturi să facă sau să experimenteze ceea ce îi este propriu și uneori o împiedică și permite sau schimbă totul după voința Sa și în conformitate cu scopul Său. În același timp, trebuie spus că nu au acordat atenție puterii și proprietății fiecăreia dintre creaturile care servesc drept hrană, cele care se hrănesc cu ele. Altfel, ar ști că nu tot ceea ce cineva înghite, cedând necesității externe, se transformă într-o hrană asemănătoare pentru animale, ci că unele lucruri, imediat după ce sunt înghițite de părțile care înconjoară stomacul, sunt stricate și vărsate, separate sau altfel aruncate, astfel încât nici măcar nu trec prin digestia inițială și naturală, cu atât mai puțin sunt unite cu ființa care se hrănește. De asemenea, nu tot ce a fost gătit și a suferit prima transformare intră complet în părțile corpului care se hrănesc, căci unele își pierd puterea nutritivă chiar în burtă, iar altele, după o a doua transformare și digestie în ficat, sunt separate și unite cu altceva care nu are putere nutritivă. Și după transformarea care are loc în ficat, nu totul intră în hrana oamenilor, ci este separat în ejecții obișnuite, iar acea hrană care rămâne, uneori în membrele și structurile cele mai hrănite, se transformă în altceva, în funcție de predominanța substanței excedentare și mai abundente, care de obicei deteriorează sau transformă în sine ceea ce îi vine.

6. Întrucât, așadar, animalele diferă foarte mult în natura lor, iar cea mai naturală hrană variază în funcție de specie și constituția fiecăreia, iar hrana fiecărui animal trece printr-o triplă purificare și separare, atunci tot ce este străin de hrana animalului trebuie în mod necesar să fie deteriorat și să iasă acolo unde ar trebui, sau să fie transformat în altceva, fiind incapabil să se unească cu acesta; dar puterea naturală și corespunzătoare a substanței nutritive intră în ea prin canale adecvate și, fiind complet purificată prin purificări naturale, devine o creștere reală a ființei; numai această hrană va fi numită hrană de către oricine înțelege cu adevărat problema, deoarece respinge tot ce este străin și dăunător constituției animalului hrănit și servește drept o mare povară în umplerea stomacului și satisfacerea foamei. Nimeni nu se va îndoi că o astfel de hrană se unește cu corpul hrănit, se amestecă și se înrudește cu toate părțile și compozițiile sale; iar ceea ce este de o natură diferită și străin de natură, se strică repede dacă întâlnește o substanță mai puternică sau strică ușor o alta, dacă ea însăși este mai puternică decât ea, și se transformă în sucuri nepotrivite și calități otrăvitoare, neaducând nimic asemănător sau potrivit corpului pe care îl hrănește. Cea mai bună dovadă în acest sens este că multe animale suferă dureri sau vătămări periculoase sau moarte din cauza acestui tip de hrană, atunci când, din cauza unei foame severe, iau odată cu hrana ceva otrăvitor și contrar naturii lor; acest lucru este complet fatal pentru corpul care se hrănește, deoarece numai substanțele asemănătoare cu ele și în conformitate cu natura lor sunt utile pentru nutriția animalelor, dar contrariul provoacă daune. Dacă, așadar, prin diversitatea naturii animalelor, felurile de hrană proprii lor sunt diferite, și nu tot ceea ce ia animalul, nici fiecare parte a lui, este complet unită cu corpul pe care îl hrănește, ci numai ceea ce a fost purificat prin orice fel de digestie și a fost complet schimbat pentru unirea cu un anumit corp și a devenit conform părților pe care le hrănește, atunci este evident că nimic contrar naturii nu se unește vreodată cu ele, deoarece nu constituie un aliment asemănător și corespunzător lor, ci este fie eliminat de stomacul însuși într-o formă dură și alterată înainte de a produce vreun alt suc, fie, rămânând în el mai mult timp, produce o suferință sau o boală greu de vindecat, care dăunează hranei naturale sau chiar cărnii însăși, care are nevoie de hrană. Și deși uneori este îndepărtată prin intermediul unor medicamente sau al unor alimente mai bune sau al unor forțe naturale, chiar și atunci iese cu un rău nu mic, deoarece nu aduce nimic asemănător naturii corpului cu care să nu se poată uni.

7. Chiar dacă cineva ar admite că hrana din astfel de substanțe (să rămână această denumire, ca fiind cea mai comună), deși este contrară naturii corpului, va intra totuși în el, se va sfărâma și se va transforma în ceva umed sau uscat, cald sau rece, atunci această presupunere nu va fi de niciun folos adversarilor, căci trupurile înviate vor fi din nou compuse din propriile lor părți, iar dintre substanțele menționate niciuna nu va face parte din ele, nu va avea nici măcar aspectul sau locul unei părți și, în plus, nu va rămâne pentru totdeauna în

membrele corpului care a primit-o și nu va învia la învierea lor, deoarece nici sângele, nici umezeala, nici fiea, nici aerul nu vor mai fi necesare pentru a menține viața. Căci ceea ce trupurile aveau nevoie odinioară când erau hrănite, nu vor mai avea nevoie nici atunci, deoarece, odată cu sărăcia și corupția trupurilor care au fost hrănite, va fi distrusă și nevoia de substanțe nutritive. Prin urmare, chiar dacă cineva presupune că schimbarea produsă de acest aliment se extinde chiar și la carne, nu va fi nevoie ca carnea, astfel schimbată, să se unească cu corpul unui alt om, pentru a intra ulterior din nou ca parte în compoziția sa completă; căci carnea însăși nu păstrează pentru totdeauna substanța pe care a primit-o, nici ceea ce a primit nu rămâne neschimbat acolo unde a intrat, ci este supusă multor schimbări diferite, cauzate uneori de necazuri sau griji, alteori de dureri sau munci sau boli și de schimbări cauzate de căldură sau frig; în timp ce lichidele, care se schimbă odată cu carnea și grăsimea, nu acceptă hrană pentru a rămâne ceea ce sunt. Dar dacă carnea suferă astfel de schimbări, toată lumea va înțelege că carnea, hrănită de ceea ce nu este înrudit cu ea, suferă și mai multe schimbări, uneori devenind grasă și expandată de substanțele pe care le-a primit, alteori eliminându-le într-un fel și diminuându-se printr-una sau mai multe dintre cauzele menționate mai sus; „În membre rămâne doar ceea ce ajută la unirea, întărirea sau încălzirea lor, ceea ce este ales de natură și se combină cu substanțele prin care viața naturală și epuizarea muncii vieții sunt alimentate. Astfel, dacă luăm în considerare cu atenție ceea ce am examinat acum și chiar admitem presupunerile formulate de adversarii noștri, nu va fi posibil să dovedim adevărul a ceea ce afirmă ei - că trupurile umane s-au amestecat vreodată cu altele similare lor, fie că din ignoranță cineva, înșelat de altul, a gustat un astfel de corp, fie că el însuși, din cauza foamei sau într-un acces de nebunie, s-a pângărit cu trupul unei ființe similare cu el; deși nu suntem ignoranți în ceea ce privește animalele care au înfățișare umană sau au natura oamenilor și a animalelor, așa cum reprezintă de obicei cei mai îndrăzneți poeți.”

8. Și ce vom spune despre trupurile oamenilor, care nu sunt rânduite ca hrană pentru niciun animal și care, prin demnitatea naturii, sunt destinate unui mormânt doar în pământ, întrucât Creatorul nu a rânduit niciun alt animal ca hrană pentru animale de același fel, deși a prevăzut ca hrana proprie naturii lor să se găsească la animale de diferite feluri. Dacă adversarii pot dovedi că trupurile oamenilor sunt rânduite ca hrană pentru oameni: atunci nimic nu ne împiedică să admitem că este natural ca oamenii să se mănânce unii pe alții, precum și alte lucruri permise de natură, iar cei care îndrăznesc să vorbească să se bucure de trupurile celor dragi și să-și trateze prietenii cu ele ca cu cea mai potrivită hrană. Însă, întrucât este chiar și nelegiuit să vorbești despre asta, iar consumul de carne omenească de către oameni este cel mai dezgustător și josnic lucru și mai teribil decât orice mâncare sau acțiune nelegiuită și nefirească, întrucât, pe de altă parte, ceea ce este nefiresc nu poate intra niciodată în hrana membrelor și structurilor care au nevoie de el, iar ceea ce nu intră în hrană nu se poate uni cu

ceea ce nu hrănește: prin urmare, trupurile oamenilor nu se pot uni niciodată cu trupuri asemenea lor, pentru care această hrană este nefirească, deși trece adesea prin pântecele lor printr-o nenorocire teribilă; neavând putere hrănitoare și fiind împrăștiate în acele părți ale universului de unde și-au primit originea inițială, substanțele se unesc cu acestea din urmă pentru o vreme, așa cum a făcut fiecare dintre ele; apoi sunt din nou separate de ele prin înțelepciunea și puterea Celui care a oferit fiecărei creaturi vii puterile sale proprii - și conform naturii sunt unite fiecare cu ale sale, chiar dacă au fost arse de foc sau putrezite în apă, chiar dacă au fost înghițite de fiare sau alte animale, chiar dacă un alt membru, rupt din întregul corp, s-a descompus înaintea celorlalte membre. După ce s-au unit din nou unul cu celălalt, își vor ocupa locul anterior, pentru a forma același corp și a da o nouă viață la ceea ce a murit și a fost complet distrus. Totuși, este oportun să detaliem acest aspect, deoarece este recunoscut de toți, cel puțin de cei care nu sunt pe jumătate bestii.

9. Întrucât sunt mult mai multe lucruri utile de spus pe tema prezentă, nu vreau să mă opresc acum asupra argumentelor celor care apelează la treburile omenești și la oamenii care le produc și spun că aceștia din urmă nu își pot reînnoi lucrările dacă sunt stricate sau deteriorate de timp sau altfel deteriorate; și care apoi încearcă să demonstreze din exemplul olarilor și sculptorilor că Dumnezeu nu vrea acest lucru; și chiar dacă ar vrea acest lucru, nu poate învia un trup mort și descompus; acești oameni nu înțeleg că prin aceasta Îl jignesc cel mai grav pe Dumnezeu, punând pe același nivel puterile unor ființe complet diferite, sau mai degrabă însăși natura ființelor care le posedă, iar artificialul la egalitate cu cel natural. Este rușinos să ne oprim asupra lor; este o prostie să respingem gândurile superficiale și goale cu adevărul. Este mult mai potrivit și cât se poate de drept să spunem că ceea ce este cu neputință la oameni este cu putință la Dumnezeu (Luca 18:27; Matei 19:26). Prin intermediul acestei considerații foarte potrivite, împreună cu toate cele de mai sus, rațiunea dovedește că (învierea trupurilor) este un lucru posibil, prin urmare nu este imposibilă pentru Dumnezeu. Dar, în plus, nici nu este plăcută voinței Sale.

10. Ceea ce Îi displăce lui Dumnezeu Îi displăce Lui fie ca fiind nedrept, fie ca fiind nedemn. Și, din nou, nedreptatea poate fi văzută fie în raport cu cel care îndrăznește să învie, fie în raport cu altcineva din afara Lui. Dar este evident că învierea nu face nedreptate niciuneia dintre ființele străine care sunt considerate printre cele care există. Nici ființele spirituale nu vor fi ofensate de învierea oamenilor, căci învierea oamenilor nu va servi drept vreun obstacol în calea existenței lor și nici nu va cauza rău sau insultă; nici animalele mute sau creaturile fără suflet nu vor fi ofensate; căci acestea nu vor exista după înviere; și în raport cu cele neexistente nu există loc pentru nicio nedreptate. Dar dacă cineva recunoaște că și ele vor exista întotdeauna, atunci nu va primi o insultă din reînnoirea trupurilor omenești. Căci dacă acum, fiind supuși rasei umane,

slujind nevoilor oamenilor, fiind sub jug și în robie de tot felul, nu suferă nicio nedreptate din cauza aceasta, cu atât mai puțin atunci când oamenii vor fi nemuritori, liberi de lipsuri și nu vor mai avea nevoie să le folosească, ei, fiind eliberați de orice sclavie, nu se vor simți ofensați. Chiar dacă ar avea un glas, nu L-ar acuza pe Creator, ca și cum ar fi umiliți pe nedrept în fața oamenilor, pentru că nu ar fi considerați vrednici de aceeași înviere. Căci ființelor a căror natură nu este aceeași, Cel Drept nu le poate da același sfârșit. Mai mult, cei care nu au nicio noțiune de dreptate nu au nicio plângere de nedreptate. De asemenea, nu se poate spune că se prezintă vreo nedreptate cu privire la omul însuși care este înviat. El este alcătuit din suflet și trup; dar atunci nu se va face nicio nedreptate nici față de suflet, nici față de trup. Nimeni care este rațional nu va spune că sufletul va fi nedreptățit; altfel va respinge în același timp viața prezentă. Căci dacă acum, locuind într-un trup stricăcios și suferind, nu suferă nicio nedreptate din această cauză, cu atât mai puțin va suferi vreo vătămare atunci când va locui într-un trup nestricăcios și lipsit de suferință. Și în raport cu trupul nu va fi nicio nedreptate. Căci dacă acum, stricăciosul, existând împreună cu nestricăciosul, nu suferă vătămare: atunci evident, fiind el însuși instricăcios și existând împreună cu nestricăciosul, nu va fi vătămat din această cauză. Nici nu se poate spune că este nedemn de Dumnezeu să învie și să reconstruiască un trup care a fost distrus. Căci dacă nu a fost nedemn de El să creeze un trup mai rău, adică stricăcios și supus suferinței, cu atât mai puțin este nedemn de El să creeze un trup mai bun, adică un trup nestricăcios și lipsit de suferință.

11. Astfel, am demonstrat fiecare punct al investigației noastre prin intermediul adevărurilor fundamentale și al consecințelor care decurg din acestea, și apare clar că învierea trupurilor care au pierit este o lucrare atât posibilă, cât și plăcută și demnă de Creator. Prin aceasta se demonstrează și falsitatea opiniei contrare și netemeinicia argumentelor necredincioșilor. Este oare necesar să vorbim mai departe despre relația reciprocă dintre un punct și altul și despre legătura dintre ele, dacă este potrivit să menționăm legătura dintre unul și altul, ca și cum ar fi separate printr-o opoziție? Nu ar trebui să spunem că ceea ce poate face Dumnezeu este și plăcut Lui; și ceea ce este plăcut lui Dumnezeu este cu siguranță posibil și în conformitate cu demnitatea celui care îl dorește? S-a spus mai sus suficient că unele dovezi ale adevărului sunt directe, iar altele indirecte, care este diferența dintre ele și când și în raport cu cine sunt utile una și cealaltă. Dar nimic nu împiedică, spre beneficiul general și pentru legătura dintre ceea ce s-a spus anterior și ceea ce voi spune în continuare, să începem din nou discursul de la același lucru și de la ceea ce este apropiat de acesta. Un fel de dovadă ar trebui să ocupe în mod firesc primul loc, iar cealaltă ar trebui să o însoțească pe prima, ca o gardă de corp, deschizând calea și împingând la o parte tot ceea ce împiedică și se opune. Căci dovezile directe ale adevărului, necesare tuturor oamenilor pentru fermitatea în convingere și mântuire, ocupă primul loc atât prin natura lor, cât și prin ordine și utilitate: prin natura lor, întrucât

oferă cunoașterea lucrurilor; prin ordine, întrucât există în și cu ceea ce dovedesc; și prin utilitate, întrucât contribuie la fermitatea în convingere și la mântuirea celor care știu. Însă dovezile indirecte ale adevărului, atât prin natura lor, cât și prin puterea lor, sunt inferioare; căci este mai puțin important să demasci o minciună decât să confirmi adevărul și, în acest scop, ocupă locul al doilea; căci au putere doar în raport cu cei care gândesc fals, iar o opinie falsă se naște din semănatul și perversiunea străină a adevărului. Dar, deși acest lucru este adevărat, aceste din urmă dovezi sunt adesea puse pe primul loc și uneori sunt mai utile, deoarece servesc la distrugerea și purificarea prealabilă a necredinței și îndoielii care îi împovărează pe unii sau a opiniei false a celor care abia se apropie de adevăr. Ambele sunt îndreptate către același scop, căci atât dovezile care demască falsitatea, cât și cele care confirmă adevărul duc la evlavie, dar nu sunt același lucru. Primele, așa cum am spus, sunt necesare tuturor credincioșilor și celor care sunt preocupați de adevăr și de propria lor mântuire; dar cele din urmă sunt uneori mai utile, pentru unii și în raport cu unii. Am vorbit despre asta pe scurt, pentru a reaminti ceea ce s-a spus deja. Acum trebuie să ajungem la subiect și să dovedim adevărul doctrinei învierii, atât din cauza prin care și pentru care primul om și urmașii săi au apărut, deși nu au apărut în același mod, cât și din natura comună a tuturor oamenilor ca oameni; precum și din judecata viitoare pe care Creatorul o va executa asupra lor pentru întreaga viață a fiecăruia dintre ei și pentru toate acțiunile lor.— de a cărei corectitudine nimeni nu se va îndoi.

12. Dovada cauzală va fi aceasta, dacă luăm în considerare dacă omul a fost creat accidental și în zadar sau cu un scop anume; dacă cu un scop anume, atunci dacă a fost creat pentru a trăi și a rămâne în natura cu care a venit la existență sau în beneficiul altcuiva; dacă în beneficiul altcuiva, atunci în beneficiul Creatorului Însuși sau al vreunui altcuiva dintre cei apropiați Lui și vrednici de o mai mare grijă. Privind acest lucru mai general, descoperim că fiecare om prudent, care abordează orice acțiune după o analiză atentă, nu face nimic în zadar, dacă acționează cu intenție, ci fie în propriul său beneficiu, fie în beneficiul altcuiva de care este preocupat, fie pentru lucrarea în sine, la îndeplinirea căreia este împins de o anumită înclinație și înclinație naturală. De exemplu, pentru a ilustra punctul nostru de vedere, un om își construiește o casă pentru uzul său propriu, face un acoperiș pentru boii și cămilele sale sau alte animale de care are nevoie, nu pentru uzul său propriu, judecând după aparențe, deși tocmai asta se înțelege în ceea ce privește ultimul scop, ci cel mai imediat pentru uzul celor de care are grijă; El naște copii nu pentru propriul său folos sau pentru folosul cuiva apropiat, ci pentru ca cei născuți de el să existe și să trăiască, cât mai mult posibil, mângâiați în moartea lor de o succesiune de copii și urmași și gândind în acest fel să imortalizeze mortalitatea. Așa se întâmplă și cu oamenii. **Și Dumnezeu, desigur, nu a creat omul în zadar, căci El este înțelept și nicio lucrare a înțelepciunii nu este în zadar și nu pentru propriul**

Lui folos; căci El nu are nevoie de nimic (Faptele Apostolilor 17:24-25); pentru Cel ce nu are nevoie absolut de nimic, nimic din ceea ce a creat El nu poate sluji propriului Său folos.... Nici nu l-a creat pe om pentru vreuna dintre creaturile Sale. Căci niciunul dintre cei înzestrați cu rațiune și judecată nu a fost creat sau nu este creat în folosul unei alte ființe mai mari sau mai mici, ci pentru propria lor viață și existență. Și rațiunea nu găsește niciun folos care ar fi motivul creării oamenilor, fie pentru ființele nemuritoare, cărora nu le lipsește nimic și nu au nevoie deloc de niciun ajutor din partea oamenilor pentru existența lor, fie pentru animalele mute, care prin natura lor sunt supuse oamenilor și le îndeplinesc serviciile care sunt proprii fiecăruia dintre ele și nu au fost create pentru a profita de oameni, căci este nedrept să folosești ceea ce este responsabil și controlat pentru a servi inferiorilor sau să subordonezi raționalul celor nerezonabili, care sunt incapabili de comandă. Dacă atunci omul nu a fost creat fără motiv și în zadar (căci nimic din ceea ce a creat Dumnezeu nu este în zadar, în raport cu intenția Creatorului), și nu în folosul Creatorului Însuși sau al oricărei alte creaturi a lui Dumnezeu; atunci este evident că, dacă privim la cauza primă și comună a tuturor lucrurilor, Dumnezeu l-a creat pe om pentru Sine însuși, pentru bunătatea și înțelepciunea contemplate în toate creaturile; și dacă luăm în considerare cauza cea mai apropiată de oamenii creați, pentru viața creaturilor însele și, mai mult, pentru o viață care nu se aprinde pentru scurt timp și apoi se stinge complet. O astfel de viață, în opinia mea, Dumnezeu a alocat animalelor care se târăsc, zboară și înoată sau, în general, tuturor animalelor mute; iar celor care poartă în sine chipul Creatorului Însuși, posedă inteligență și sunt înzestrați cu simț rațional, Creatorul a hotărât existența veșnică, astfel încât ei, cunoscându-L pe Creatorul lor și puterea și înțelepciunea Lui și urmând legea și adevărul, să rămână fără durere pentru totdeauna cu ceea ce și-au petrecut viața anterioară, fiind în trupuri stricăcioase și pământești. Acele ființe care sunt create pentru altcineva, pe bună dreptate încetează să existe atunci când cei pentru care au fost create încetează să existe și nu vor exista în zadar, deoarece în creațiile lui Dumnezeu nu există loc pentru zadar. Însă acele ființe care sunt create pentru însăși ființa și viața lor, întrucât rațiunea existenței lor este unită cu însăși natura lor și este văzută doar în însăși ființa lor, nu pot fi niciodată supuse distrugerii complete a ființei lor de către vreo cauză. Dacă cauza ființei lor este întotdeauna văzută în însăși ființa lor: atunci ființa vie creată în acest fel trebuie să fie întotdeauna păstrată, făcând și experimentând ceea ce îi este propriu, iar ambele părți din care este alcătuită se manifestă într-un mod propriu lor: și anume, sufletul există și rămâne cu natura cu care a fost creat și face ceea ce îi este propriu - și îi este propriu să guverneze dorințele trupești și tot ceea ce se întâmplă, să determine și să măsoare întotdeauna prin semne și măsuri potrivite - iar corpul tinde prin natura sa spre ceea ce îi este propriu și suferă schimbările care îi sunt desemnate, și după toate celelalte, legate de vârstă, de specie, de mărime,— și învierea însăși. Căci învierea este un anumit fel de schimbare și,

mai mult, cea mai recentă dintre toate; este o schimbare în bine a ceea ce rămâne în acel moment.

13. Fiind nu mai puțin siguri de aceasta decât de ceea ce s-a întâmplat deja și considerând firea noastră, iubim această viață, în toată sărăcia și corupția ei, ca fiind potrivită stării noastre prezente și nădăjduim cu tărie la o viață în nestricăciune, pe care nu ne-o imaginăm după invenții omenești, amăgindu-ne cu așteptări false; credem în garanția necredincioasă, intenția Celui care ne-a creat, cu care L-a creat pe om dintr-un suflet și un trup nemuritor, i-a dat inteligență și o lege înnăscută pentru respectarea și păstrarea a ceea ce i-a fost dat de El și a ceea ce este necesar pentru viața rațională; știm bine că El nu ar fi creat o astfel de ființă vie și nu ar fi împodobit-o cu toate cele necesare pentru viața veșnică, dacă nu ar fi vrut ca această creatură să rămână mereu. Dacă așadar Creatorul tuturor lucrurilor l-a creat pe om pentru a fi părtaș la viața rațională și pentru a fi un contemplator al măreției Sale și al înțelepciunii care strălucește în toate lucrurile și pentru a rămâne mereu în această contemplare, în conformitate cu intenția Sa și cu natura pe care omul a primit-o: atunci cauza acestei creații dovedește continuitatea existenței sale, iar această continuitate este în înviere, fără de care omul nu ar exista întotdeauna. Din cele spuse este evident cum învierea este clar dovedită ca fiind cauza creării omului și intenția Creatorului. Dar dacă acesta este motivul pentru care omul a fost introdus în lume, atunci este necesar să luăm în considerare ce urmează în mod natural sau în ordine. Și în ordinea investigării, după cauza creației vine natura oamenilor creați; iar după natura celor creați vine judecata dreaptă a Creatorului cu privire la ei și, după toate acestea, scopul lor final. Prin urmare, după ce am examinat chiar primul lucru, este necesar să luăm în considerare în continuare natura umană.

14. Dovada adevărului unei doctrine sau a oricărui subiect de cercetare nu conferă o certitudine falsă propozițiilor atunci când nu este luată de nicăieri din exterior, nici din ceea ce pare sau li s-a părut unora, ci dintr-un simț comun și natural, sau din legătura adevărurilor derivate cu fundamentalul. Căci întrebarea este fie despre adevăruri fundamentale, caz în care trebuie indicat doar simțul natural, fie despre cele care rezultă în mod natural din primele și legătura lor naturală cu ele; atunci este necesar să se respecte ordinea în ele și să se arate ce rezultă cu adevărat din adevărurile fundamentale sau demonstrate anterior, pentru ca adevărul și demonstrația sa corectă să nu fie neglijate și pentru ca ceea ce este prin natură în ordine și distinct să nu fie confundat sau rupt în legătura sa naturală. Prin urmare, mi se pare că cei care studiază conștiincios subiectul prezent și doresc să judece cu tărie dacă există sau nu o înviere a trupurilor omenești, trebuie mai întâi să ia în considerare cu atenție forța fiecăreia dintre dovezile care vin aici și ce loc ar trebui să ocupe fiecare dintre ele, ce este primul printre ele, ce este al doilea, ce este al treilea și ce este ultimul dintre ele.

Și în aranjarea lor, în primul rând trebuie să punem motivul creării oamenilor, adică intenția Creatorului, cu care El l-a creat pe om; la aceasta se adaugă apoi în mod firesc natura oamenilor creați, nu pentru că ar fi o dovadă secundară, ci pentru că este imposibil să judeci deodată despre ambele, deși sunt foarte apropiate una de cealaltă și prezintă aceeași forță în raport cu subiectul. Când prin aceste argumente, ca primele, care sunt împrumutate din activitatea creatoare a lui Dumnezeu, învierea este dovedită fără îndoială, atunci certitudinea ei poate fi confirmată prin argumente din Providența lui Dumnezeu; vorbesc despre răsplata sau pedeapsa care urmează fiecărei persoane, conform unei judecăți drepte, și despre scopul care se află înaintea vieții umane. **Mulți, când discută despre înviere, își atașează toată puterea doar celei de-a treia dovezi, crezând că motivul învierii este judecata. Eroarea acestui fapt este evidentă din faptul că toți morții vor învia, dar nu toți cei care înviază vor fi judecați. Căci dacă numai judecata dreaptă ar fi motivul învierii, ar urma că cei care nu au făcut nici bine, nici rău nu ar învia, de exemplu, cei mai mici prunci. Însă învierea este rânduită pentru toți ceilalți, precum și pentru cei care au murit în primii ani; iar acestea din urmă servesc drept dovadă că învierea nu va fi de dragul judecății, ca prim motiv, ci conform intenției Creatorului și conform naturii ființelor create** .

15. Deși cauza singură, care se vede în crearea oamenilor, este suficientă pentru a dovedi că învierea, conform ordinii naturale, urmează distrugerii trupurilor, totuși este just să nu omitem niciunul dintre motivele sugerate, ci, în conformitate cu cele spuse, să arătăm pentru cei care ei înșiși nu pot vedea forța fiecăreia dintre ele și, mai presus de toate, să arătăm ce semnificație are natura oamenilor creați, ceea ce duce la aceeași convingere și confirmă în egală măsură credința în înviere. Dacă, în general, natura umană constă dintr-un suflet nemuritor și un corp care este unit cu acesta la creare; Dacă Dumnezeu nu a acordat existență și viață independente naturii sufletului în sine, nici naturii corpului separat, ci numai oamenilor constând din suflet și trup, astfel încât, cu aceleași părți din care sunt compuse când se nasc și trăiesc, la sfârșitul acestei vieți ajung la un scop comun: atunci sufletul și trupul în om formează o singură ființă vie, care experimentează atât ceea ce este propriu sufletului, cât și ceea ce este propriu corpului, acționează și îndeplinește ceea ce ține de înțelegerea senzorială sau intelectuală; și, prin urmare, este absolut necesar ca o astfel de compoziție să fie îndreptată în întregime către un singur scop - astfel încât totul și în toate aspectele să convergă către o singură armonie și către un acord comun - crearea omului, natura umană, viața umană, acțiunile și suferințele, modul de viață și destinul final în conformitate cu natura. Dacă, însă, există unitate și armonie în întreaga această ființă vie, dacă există acord între acțiunile sufletului și funcțiile corpului, atunci scopul final al tuturor acestora trebuie să fie, de asemenea, același. Dar va exista un scop final, dacă ființa vie destinată unui anumit scop va fi în aceeași sa compoziție. Va fi aceeași ființă vie complet, atunci

când va avea toate aceleași părți din care este compusă această ființă vie. Și aceste părți vor apărea doar în unirea lor proprie, atunci când cele dintre ele care au fost dizolvate vor fi din nou unite în compoziția unei ființe vii. Acum, formarea compoziției acelorași oameni duce în mod necesar la învierea trupurilor care au murit și au fost dizolvate; căci fără ea aceleași părți nu ar fi unite între ele prin natură, iar natura acelorași oameni nu ar fi restaurată. Dacă mintea și rațiunea sunt date oamenilor pentru înțelegerea obiectelor inteligibile, nu numai a ființelor create, ci și a bunătății, înțelepciunii și adevărului Celui care le-a dat, atunci este necesar ca, dacă acele obiecte pentru care este dată rațiunea continuă să existe, însăși facultatea de a judeca dată în acest scop să continue. Dar ea nu poate rămâne decât dacă acea natură care este înzestrată cu ea și în care se găsește nu există. **Ființa care a primit mintea și rațiunea este omul, și nu sufletul în sine; prin urmare, omul trebuie să rămână mereu și să fie alcătuit din suflet și trup; și este imposibil ca el să rămână așa dacă nu este înviat. Căci dacă nu există înviere, atunci natura oamenilor nu va rămâne ca oameni.**... Dacă natura umană nu continuă să existe, atunci în zadar este sufletul legat de slăbiciunile trupului și ale condițiilor sale, în zadar este trupul împiedicat să realizeze ceea ce năzuiește, fiind călăuzit și ținut în frâu de suflet; în zadar este mintea, în zadar este prudența și respectarea dreptății sau exercitarea oricărei virtuți, în zadar sunt legislația și statutele și, în general, ca să spunem, tot ce este frumos în oameni și pentru oameni, sau mai degrabă în zadar este însăși creația oamenilor și natura lor. Dacă, însă, în toate lucrările lui Dumnezeu și darurile emanate de El nu este nimic în zadar, atunci este absolut necesar ca sufletul nemuritor să corespundă existenței veșnice a trupului, în conformitate cu natura sa.

16. Să nu fie surprinși că numim viața, care se termină prin moarte și stricăciune, durabilă, ținând cont de faptul că există mai mult de un înțeles al acestei expresii și mai mult de o măsură a durabilității, deoarece natura ființelor durabile nu este una singură. Căci fiecare dintre cele care durabile are durabilitate conform propriei sale naturi și nimeni nu ar trebui să caute o astfel de durabilitate la ființele care sunt complet incoruptibile și nemuritoare, deoarece ființele cele mai perfecte nu sunt egale cu cele inferioare; și nu se poate căuta o astfel de durabilitate neschimbată la oameni. Ei au fost creați nemuritori de la început și durabili la nesfârșit prin unica voință a Creatorului; dar **oamenii au o existență neîntreruptă în sufletele lor de la creație, dar în trupurile lor primesc incoruptibilitatea după o schimbare** . Acesta este sensul doctrinei învierii. Având în vedere acest lucru, așteptăm atât distrugerea trupului, care urmează unei vieți slabe și coruptibile, cât și după ea sperăm să avem o ședere în nestricăciune: astfel, nu comparăm moartea noastră cu moartea animalelor și șederea oamenilor cu șederea nemuritorilor, ca nu cumva prin aceasta să punem în mod nejustificat natura și viața oamenilor pe același nivel cu ființele care sunt complet diferite. Prin urmare, nu ar trebui să ne întristăm dacă se observă o

oarecare inegalitate în șederea oamenilor și, deoarece separarea sufletului de părțile corpului și dizolvarea părților întrerupe continuitatea vieții, nu ar trebui să respingem învierea. Căci odată cu slăbirea simțurilor și a puterilor fizice, care are loc în mod natural în timpul somnului, viața, constând în senzația conștientă, pare să fie și ea întreruptă, deoarece oamenii adorm pentru o anumită perioadă de timp și sunt, ca să spunem așa, readuși la viață - și totuși nu refuzăm să numim o astfel de stare viață. Din acest motiv, cred, unii numesc somnul fratele morții, nu pentru că se trage din aceiași strămoși sau tați, ci din cauza aceleiași stări a morților și a celor adormiți, din cauza calmului și insensibilității lor față de tot ceea ce există și se întâmplă și chiar față de existența propriei lor vieți. Așadar, dacă nu refuzăm să numim viața oamenilor aceeași viață, în ciuda faptului că este supusă unor astfel de schimbări de la început până la distrugere și suferă întreruperi din cauza tuturor împrejurărilor menționate mai sus: atunci nu trebuie să respingem viața care urmează distrugerii, care va duce la înviere, deși este întreruptă pentru o vreme prin separarea sufletului de trup.

17. Căci aceasta este natura oamenilor; de la început și prin gândul Creatorului, a primit ca parte a sa să fie supusă schimbărilor și are o viață și o dăinuire nu de același fel, ci întrerupte când de somn, când de moarte, când de schimbări în fiecare epocă, întrucât epoca succesivă nu este revelată clar în cea precedentă. Cine ar crede, dacă nu ar fi fost învățat de experiență, că în sămânța indiferentă și fără formă sunt conținute atât de multe și atât de mari puteri, o atâta varietate de părți care apar și se formează în ea, cum ar fi oasele, nervii, cartilajele, pe lângă mușchi, carne, mărunțaie și alte compoziții ale corpului? Nimic din toate acestea nu este vizibil în semințele umede și nici nu este observabil la sugari ceea ce se găsește la tineri, nici la vârsta tinereții ceea ce este caracteristic oamenilor maturi, nici la aceștia din urmă ceea ce se găsește la bătrâni. Deși unele dintre epocile menționate nu dezvăluie deloc, iar altele nu concep clar, succesiunea lor naturală și schimbările care au loc în natura umană: cu toate acestea, cei care nu sunt orbiți cu răutate sau neglijență în investigarea problemei, știu că semințele trebuie mai întâi semănate, că atunci când, după formarea părților și membrelor separate, rodul vine pe lume, începe dezvoltarea primei epoci, după această dezvoltare vine maturitatea, după maturitate - declinul puterilor naturale - până la bătrânețe, și apoi distrugerea corpurilor decrepite. Și astfel, dacă aici, deși nici sămânța nu prezintă o viață umană clar conturată sau forma acesteia, nici viața nu arată o distrugere ulterioară în elementele originale, totuși, ordinea fenomenelor naturale inspiră credință în ceea ce nu este încă confirmat de fenomenele în sine: cu atât mai mult rațiunea, investigând adevărul în ordinea naturală, asigură învierea, având temeiuri mai sigure și mai puternice decât experiența pentru a confirma adevărul.

18. Dovezile pe care le-am prezentat mai sus, confirmând învierea, sunt toate de același fel, întrucât provin de la un singur început, care este originea primilor

oameni prin creație; dar unele dintre ele sunt stabilite chiar pe primul început din care au provenit, în timp ce altele, decurgând din natura și viața oamenilor, își derivă credibilitatea din providența lui Dumnezeu cu privire la noi. Căci motivul pentru care și pentru care au fost creați oamenii, fiind în strânsă legătură cu natura umană, își derivă forța din creație; dar dovada care este împrumutată din dreptate, prin care Dumnezeu îi judecă pe oamenii care au trăit cu pioșenie sau cu răutate, își derivă forța din destinul lor; și deși judecata și destinul oamenilor provin de acolo, din creație, ele sunt mai ferm stabilite pe providență. După ce am explicat pe cât posibil primele argumente, este bine să dovedim adevărul pe care îl luăm în considerare și prin intermediul ultimului: vorbesc despre răsplata sau pedeapsa care îl așteaptă pe fiecare om conform unei judecăți drepte și despre sfârșitul vieții umane. Și din aceasta este necesar să punem mai întâi ceea ce precede în mod natural și să luăm în considerare mai întâi ideea de judecată. Aici voi adăuga doar un lucru, din grijă pentru temeiniciea și ordinea cuvenite în expunere, că cei **care Îl recunosc pe Dumnezeu ca Creator a toate, dacă vor să fie fideli principiilor lor, trebuie în mod necesar să admită că tot ceea ce este creat se află sub păstrarea și providența înțelepciunii și adevărului Său și, raționând în acest fel, trebuie să admită că nimic, nici pe pământ, nici în cer, nu este exclus de sub controlul și providența lui Dumnezeu, ci că grija Creatorului se extinde la tot ceea ce este ascuns și evident, mic și mare. Căci tot ceea ce este creat are nevoie de providența Creatorului și fiecare creatură în special, în ceea ce privește natura sa și scopul pentru care a fost creată** . Consider că este o chestiune de vanitate goală să intru acum în detalii despre ceea ce este propriu naturii fiecărui lucru; dar omul, despre care este necesar să vorbim acum, ca o persoană slabă, are nevoie de hrană; ca muritor, în posteritate, ca o persoană rațională, în dreptate. Dar dacă fiecare dintre aceste nevoi este proprie omului prin natura sa și are nevoie de hrană pentru a-și menține viața, are nevoie de urmași pentru a continua rasa, are nevoie de dreptate pentru dobândirea legitimă a hranei și a posterității: atunci este necesar ca, **așa cum hrana și succesiunea rasei se referă la ambele părți ale ființei sale, tot așa dreptatea să se extindă la ambele părți - adică la întregul om alcătuit din suflet și trup - și ca întregul om să fie supus judecății pentru toate faptele sale și să primească răsplată sau pedeapsă pentru ele. Dacă o judecată dreaptă atribuie răsplata pentru acțiuni ambelor părți, și nu numai sufletul trebuie să primească răsplata pentru ceea ce a făcut împreună cu trupul - căci nu este atras de la sine spre păcate privind plăcerile trupești, mâncarea sau alte bunuri senzuale - și nu numai trupul - căci nu este capabil de la sine să raționeze despre lege și dreptate: - ci un om alcătuit din ambele este supus judecății pentru fiecare dintre acțiunile sale**; între timp, rațiunea nu găsește această răsplată nici în această viață - căci în această viață nu există una pe măsura vredniciei sale, întrucât mulți atei, devotați oricărei fărădelegi și impietăți, nu experimentează nenorociri până la moarte și, dimpotrivă, cei care își petrec viața

în orice virtute sunt supuși necazurilor, insultelor, calomniilor, chinurilor și tot felul de nenorociri - nici după moarte - căci o persoană nu este încă formată din ambele părți, până când sufletul nu este separat de trup, iar trupul nu se descompune în ceea ce a fost alcătuit și nu păstrează nimic din natura sau forma sa anterioară, nici măcar amintirea a ceea ce s-a făcut: - această consecință este evidentă pentru toată lumea; Tocmai aceasta este ceea ce se cere, potrivit apostolului, „pentru ca acest lucru stricăcios” și cel risipit „să fie îmbrăcate în nestricăciune”, astfel încât, atunci când morții vor fi înviați prin înviere și ceea ce a fost despărțit sau complet distrus va fi din nou unit, fiecare va primi ce i se cuvine după binele sau răul pe care l-a făcut cu trupul” (1 Corinteni 15:53; 2 Corinteni 5:10).

19. Prin urmare, celor care recunosc Providența și acceptă aceleași principii ca noi, dar apoi, nu știu cum, se îndepărtează de propriile poziții, fiecare să ofere aceste argumente, și chiar mai multe decât acestea, dacă dorește să expună mai pe larg ceea ce s-a spus mult mai pe scurt și în treacăt. Dar celor care diferă chiar în ceea ce privește fundamentele, ar fi util să le oferim un alt principiu, arătându-le o îndoială în ceea ce investighează și raționând cu ei în felul următor: este viața și tot comportamentul oamenilor complet ignorate pentru totdeauna și este un întuneric adânc răspândit peste pământ, acoperind cu ignoranță și uitare oamenii înșiși și faptele lor, sau este mult mai sigur să credem că Creatorul își guvernează creațiile, supraveghează tot ceea ce există și se întâmplă și este judecătorul faptelor și intențiilor? Dacă nu ar exista niciodată vreo judecată a faptelor umane, atunci oamenii nu ar avea niciun avantaj față de animale sau ar fi chiar mai nefericiți decât acestea, deoarece se luptă cu pasiunile și se preocupă de evlavie, adevăr și alte virtuți; și viața animalelor ar fi cea mai bună, virtutea ar fi absurdă, amenințarea judecății ar fi extrem de ridicolă, savurarea tuturor plăcerilor ar fi cel mai mare bine; iar învățătura comună și legea unică pentru toate ar fi regula iubită de cei nestăpâniți și voluptuoși: „Să mâncăm și să bem, căci dimineața vom muri” (Isaia 22:13; 1 Corinteni 15:32). Sfârșitul unei astfel de vieți nu este plăcerea, cum cred unii, ci nesimțirea completă. Dacă Creatorul oamenilor are vreo grijă de creațiile sale și observă o distincție între viața bună și cea rea, atunci aceasta va urma fie în această viață, când oamenii virtuoși sau răi încă trăiesc, fie după moarte, când sunt supuși dezbinării și distrugerii. Dar în niciun caz nu se poate respecta o judecată dreaptă. Căci în această viață nici cei buni nu își primesc cuvenitul pentru virtuțile lor, nici cei răi pentru răutatea lor. Nici măcar nu menționez că, atâta timp cât natura noastră rămâne în forma în care existăm acum, această natură muritoare nu poate suporta pedeapsa care ar fi egală cu foarte multe și foarte grave crime. Astfel, un tâlhar, un conducător sau un tiran care a ucis pe nedrept nenumărați oameni, nu ar putea să le facă dreptate doar cu moartea sa. Astfel, omul rău, care nu avea o idee adevărată despre Dumnezeu, care se deda la tot felul de batjocuri și blasfemii, disprețuia divinul, călca în picioare legile,

corupea copii și femei, distrugea pe nedrept orașe, ardea case împreună cu cei care locuiau în ele, pustiia regiuni, distrugea mulți oameni sau chiar o întreagă națiune: cum ar putea el, într-un trup stricăcios, să primească o pedeapsă proporțională cu aceste crime, dacă moartea îl anticipează de la pedeapsa pe care o merită, iar natura sa muritoare nu este suficientă pentru a plăti nici măcar una dintre crimele sale? Așadar, nici în această viață nu se vede o judecată dreaptă, nici după moarte.

20. Moartea este fie încetarea completă a vieții, astfel încât sufletul împreună cu trupul este distrus și se descompune, fie **sufletul rămâne singur, indestructibil, nestricăcios, nepieritor și numai trupul este distrus, fără a păstra nicio amintire a ceea ce a făcut și nicio senzație a ceea ce a trăit sub influența sufletului** . Căci dacă viața oamenilor este complet stinsă, atunci nu există nicio grijă pentru oamenii care nu mai trăiesc, nicio judecată asupra celor care au trăit virtuos sau rău; și într-un astfel de caz vor prevala toate crimele unei vieți nelegiuite și o mulțime de urâciuni legate de o astfel de viață, iar principala dintre aceste nelegiuiri este impietatea. Dar dacă numai trupul este supus descompunerii și fiecare dintre părțile sale descompuse trece la elementele sale înrudite, dar sufletul, ca fiind incoruptibil, rămâne singur, atunci chiar și atunci nu va exista nicio judecată asupra lui, deoarece aici nu există dreptate. Însă este absurd să presupunem că există vreo judecată de la Dumnezeu sau cu Dumnezeu în care nu există dreptate: și nu există dreptate în judecată atunci când lipsește cel care a făcut ceea ce este drept sau nedrept. A fost un om care a făcut ceea ce este judecat în viață, și nu un singur suflet. Pe scurt, o astfel de judecată nu ar respecta dreptatea în nimic.

21. Dacă faptele bune sunt răsplătite, atunci evident se va face o nedreptate trupului, care a împărtășit cu sufletul osteneala de a face bine și nu are parte de răsplata pentru faptele bune; și în timp ce sufletul primește adesea iertare pentru unele păcate din cauza slăbiciunii și nevoilor trupului, trupul însuși va fi lipsit de răsplata pentru participarea la faptele bune, în care în timpul vieții a îndurat și el osteneli împreună cu sufletul. Și când păcatele sunt judecate, dreptatea nu se va observa în raport cu sufletul, dacă numai el este supus pedepsei pentru acele păcate pe care le-a săvârșit, mișcat de trup și dus de dorințele sau mișcările sale, uneori pe neașteptate și ca pe furiș, alteori cu oarecare violență, alteori sub pretextul plauzibil al grijii pentru păstrarea trupului. Sau ce dreptate ar fi să aduci un suflet la judecată pentru ceea ce prin natura sa nu are nici dorință, nici înclinație, nici dorință, cum ar fi luxul, sau violența, sau lăcomia, sau nedreptatea și viciile care izvorăsc din ele? Dacă cea mai mare parte a unor astfel de fapte rele se datorează faptului că oamenii nu își înfrânează pasiunile care îi stârnesc, iar pasiunile izvorăsc din cerințele și nevoile trupului, din grija pentru el și din satisfacerea lui - căci din acest motiv orice dobândire și plăcere, precum și căsătoria și toate treburile lumești, printre care și din cauza cărora - una este

considerată de reprobat, iar alta nu - atunci unde este dreptatea, dacă un suflet este supus judecății pentru ceea ce trupul simte mai întâi o dorință și atrage sufletul la simpatie și la comuniune în acțiuni pentru ceea ce are nevoie? Dacă poftele puternice și dorințele voluptuoase, precum și temerile și tristețile, în care orice nemăsurare este supusă condamnării, își primesc mișcarea de la trup, iar păcatele și pedepsele pentru ele care vin din ele cad numai asupra sufletului, care nu are nevoie de nimic de acest fel, nu dorește, nu se teme și în sine nu experimentează nimic din ceea ce un om experimentează de obicei? Chiar dacă presupunem că pasiunile aparțin nu numai trupului, ci și sufletului unui om, ceea ce este adevărat, întrucât viața sa unică este compusă din ambele: totuși, nu putem spune că aparțin numai sufletului, dacă luăm în considerare propria sa natură separat. Căci dacă nu are absolut nicio nevoie de hrană, atunci nu poate niciodată să tindă după ceea ce nu are nevoie pentru propria sa existență, nu poate pofti nimic de care nu poate folosi deloc; nu se va întrista niciodată de lipsa banilor sau a bunurilor, ca fiind complet inutile pentru el. Dacă este deasupra corupției, atunci nu se teme de nimic care i-ar putea cauza moartea; nu se teme nici de foame, nici de boală, nici de tăierea membrelor, nici de mutilare, nici de foc, nici de fier, pentru că nu poate suferi niciun rău sau boală din cauza acestora, deoarece nici trupul, nici forțele trupești nu îl ating deloc. Dacă mișcările pasionale sunt atribuite în mod specific sufletelor - este absurd, atunci a impune crimele care decurg din ele și pedepsele pentru ele numai sufletelor este extrem de nedrept și nedemn de judecata lui Dumnezeu.

22. Mai mult, nu este oare absurd să considerăm virtutea și viciul ca fiind de neconceput doar în suflet, separat de trup? Căci recunoaștem virtuțile ca virtuți ale omului, precum și viciile lor opuse și nu le atribuim sufletului, separat de trup, existând prin sine însuși; și să atribuim răsplata sau pedeapsa pentru ele numai sufletului? Cum putem concepe curajul și fermitatea doar în suflet, când nu se teme nici de moarte, nici de răni, nici de amputări, nici de vătămări, nici de lovituri, nici de suferințele sau nenorocirile care vin din ele? Cum putem concepe abstinența și castitatea în el, când nu este atras de nicio dorință spre mâncare, sau act sexual, sau alte plăceri și bucurii, când nimic altceva nu-l excită din interior și nici nu-l incită din exterior? Cum ne putem imagina prudența în el, când nu are nimic asupra căruia să acționeze sau să nu acționeze, ce să aleagă sau ce să evite, sau mai degrabă, când nu există nicio mișcare sau tendință naturală către vreo activitate externă în el? Cum pot fi sufletele drepte în relațiile lor unele cu altele sau cu orice altceva, fie el omogen sau eterogen, când nu au niciun motiv, cu ce sau cum să răsplătească conform meritelor sau conform legii egalității, cu excepția respectului față de Dumnezeu, când nu au nicio dorință sau impuls de a-și folosi propriul bun sau de a se abține de la ceea ce este al altuia: când folosirea a ceea ce este în conformitate cu natura, sau abținerea de la acesta, este proprie celor care sunt născuți astfel încât să-l poată folosi; dar sufletul nu are nevoie de nimic și nu este astfel constituit încât să folosească una

sau alta și, prin urmare, în el, fiind astfel constituit, nu se poate găsi interesul propriu.

23. Și cel mai absurd lucru dintre toate este că legile stabilite sunt atribuite oamenilor, dar pedeapsa pentru faptele legitime și ilegale este îndreptată numai către suflete. Căci dacă este drept ca pedeapsa pentru o crimă să fie luată de cel care a făcut legile, și omul este cel care a făcut legile, și nu sufletul însuși, atunci pedeapsa pentru faptele rele să fie suportată de om, și nu numai de suflet. Căci Dumnezeu nu a poruncit sufletelor să se abțină de la ceea ce nu este în niciun fel propriu lor, cum ar fi adulterul, crima, furtul, delapidarea, calomniarea părinților și, în general, orice poftă care cauzează ofensă și vătămare aproapelui. Căci porunca: „Cinstește pe tatăl tău și pe mama ta” (Isaia 20:12; Luca 18:20) nu se aplică numai sufletelor, deoarece aceste nume nu le sunt proprii, deoarece sufletele nu dau naștere la suflete, astfel încât să li se dea numele de tată sau de mamă, ci oamenii dau naștere la oameni. Tot așa, această poruncă: „Să nu comiți adulter” (Exod 20:13), nu ar fi potrivită să se aplice sufletelor, când între ele nu există nicio distincție între bărbat și femeie și în ele nu există nici capacitatea, nici dorința de a se împăca. Când această dorință nu există, nu poate exista împăcare; iar cei care nu au deloc împăcare, nu au nici împăcare legală, adică căsătorie; iar când nu există împăcare legală, atunci nu poate exista nici împăcare nelegiuită, nici poftă sau împăcare cu soția altuia, adică adulter. Și interdicția de a fura sau de a dori mai mult nu se aplică sufletelor; căci ele nu au nevoie de ceea ce cei care sunt în nevoie, din cauza deficienței sau nevoii naturale, fură sau iau de obicei cu forța, de exemplu, aur sau argint, sau un animal, sau orice altceva legat de hrană, îmbrăcăminte sau uz zilnic. Pentru natura nemuritoare, tot ceea ce este inutil pentru cei aflați în nevoie este un obiect al dorinței ca fiind util este inutil. Totuși, o investigație mai detaliată a acestui lucru să fie lăsată în seama celor care doresc să examineze fiecare subiect mai atent sau care sunt mai dornici să concureze cu adversarii. Însă pentru noi este suficient ceea ce s-a spus acum și ceea ce, în conformitate cu aceasta, confirmă adevărul învierii și ar fi nepotrivit să ne oprim mai mult asupra acestui lucru, căci scopul nostru nu a fost să omitem nimic din ceea ce s-ar putea spune, ci să arătăm pe scurt tuturor celor adunați cum ar trebui argumentată învierea și dovezile pe care se bazează această doctrină să fie adaptate capacității celor prezenți.

24. După investigația de mai sus, rămâne să se ia în considerare dovada preluată din scopul omului: aceasta este deja clară din cele spuse, dar trebuie considerată și completată pe cât este necesar, ca nu cumva să pară că am trecut cu vederea ceea ce am vorbit doar pe scurt și ne-am îndepărtat de subiect sau de împărțirea făcută la început. Din acest motiv și pentru cei care sunt foarte preocupați de acest subiect, este suficient să subliniem doar acest lucru, că atât pentru operele naturii, cât și pentru operele de artă trebuie să existe un scop

propriu fiecăreia: de aceasta suntem convinși de simțul universal și de mărturia experienței evidente. Nu vedem oare că fermierii au un scop diferit în vedere, iar medicii altul, și, de asemenea, că ceea ce se naște din pământ are un scop diferit și altul pentru animalele care sunt hrănite de el și se nasc conform unei anumite succesiuni naturale? Dar dacă acest lucru este cert, iar forțele, atât naturale, cât și artificiale, și produsele lor, trebuie să aibă scopul lor propriu, atunci este absolut necesar ca scopul oamenilor, ca ființe prin natura lor deosebite, să nu aibă nimic în comun cu altele. Căci este nedrept să atribuim același scop celor care nu au judecată rațională și celor care acționează conform legii și rațiunii înnăscute și sunt capabili de o viață rațională și dreptate. Prin urmare, scopul lor propriu nu poate fi lipsa de tristețe, căci aceasta le-ar fi comună ființelor lipsite de orice sentiment; nici nu se pot bucura de ceea ce hrănește și încântă trupul, nici de o abundență de plăceri, căci atunci viața animalică ar avea în mod necesar avantajul, iar viața virtuoasă ar fi fără scop. Acesta consider a fi scopul propriu al animalelor și al vitelor, și nu al oamenilor înzestrați cu un suflet nemuritor și o judecată rațională.

25. Nici destinul omului nu poate fi fericirea sufletului separat de trup. Căci noi considerăm viața sau destinul nu al uneia dintre părțile din care este compus omul, ci al omului compus din ambele. Așa este fiecare om care a primit această viață și trebuie să existe un sfârșit propriu al vieții sale. Dar dacă sfârșitul se referă la ambele părți și totuși, din motivele menționate în mod repetat mai sus, nu poate fi indicat pentru oamenii vii nici în această viață, nici după separarea sufletului de trup, deoarece **un om nu mai este om atunci când trupul a fost dizolvat sau complet anihilat, chiar dacă sufletul continuă să existe de la sine, atunci este absolut necesar ca destinul oamenilor să fie într-o altă stare a acestei ființe vii din două părți** . Și dacă acest lucru rezultă în mod necesar, atunci trebuie să existe cu siguranță o înviere a trupurilor care au murit și s-au dizolvat complet și o a doua existență a acelorași oameni; Căci legea naturală nu stabilește un scop pentru om în general, nici pentru vreunul dintre oameni, ci pentru cei care au trăit această viață, și nu pot exista din nou ca aceiași oameni, decât dacă aceleași trupuri sunt restituite acelorași suflete. Dar pentru ca același trup să primească același suflet, acest lucru este posibil numai prin înviere. Când aceasta se realizează, atunci se va atinge scopul corespunzător naturii oamenilor. Nimeni nu ar păcătui dacă ar spune că scopul vieții conștiente și al judecății raționale este o ocupare constantă și neîntreruptă cu ceea ce este cel mai bine și mai presus de toate adaptat mintea naturală - în contemplarea Ființei și în desfătarea neîncetată a poruncilor Sale, deși mulți dintre oameni, prea pasional și puternic devotați lucrurilor pământești, nu ating acest scop. Mulțimea celor care se abat de la scopul atribuit lor nu schimbă soarta comună: fiecare va fi supus judecății și fiecăruia i se va da o recompensă sau o pedeapsă pentru o viață bună sau rea.

Petiția pentru creștini de Atenagora, filosoful creștin atenian

Către Marcus Aurelius Antoninus și Lucius Aurelius Commodus, autocrați ai armenilor, sarmaților și, mai ales, filosofi.

Către Marcus Aurelius Antoninus și Lucius Aurelius Commodus, autocrați ai armenilor, sarmaților și, mai ales, filosofi.

1. Mari Suverani! În imperiul vostru, popoarele respectă obiceiuri și legi diferite și niciuna dintre ele nu este interzisă prin lege sau prin teama pedepsei să-și urmeze propriile statute, oricât de ridicole ar fi acestea. Troianul îl numește pe Hector zeu și o venerează pe Elena, onorând-o ca Adrastia; lacedemonul îl zeifică pe Agamemnon ca Zeus și pe Filonoe, fiica lui Tyndaros; locuitorul din Tynedos ca Tennes; atenienii aduc sacrificii lui Erechtheus-Poseidon și, în același timp, atenienii săvârșesc ritualuri și mistere în cinstea Agravlei și a lui Pandrosos [1] , deși sunt numiți nelegiuiți pentru că au deschis lada. Într-un cuvânt, printre toate triburile și popoarele oamenii săvârșesc sacrificii și mistere după bunul plac. Dar egiptenii recunosc pisicile, crocodilii, șerpii, aspidele, câinii ca zei. Și voi și legile vă condescendeți față de toți, în acest gând, că este impiu și ilegal să nu-L recunoști deloc pe Dumnezeu și este necesar ca fiecare să se închine zeilor pe care îi dorește; astfel încât oamenii, prin frica de zeitate, sunt împiedicați să comită crime. Și ne urăști pentru un singur nume? Nu te lăsa amăgit de zvonuri, precum mulțimea - căci nu numele merită ură, ci crima - judecata și pedeapsa. De aceea, toată lumea slăvește blândețea, mila, îngăduința ta față de toți și dragostea ta față de omenire; fiecare se bucură de aceleași drepturi, iar orașele se bucură de onoare, după demnitatea lor, iar întregul imperiu, prin înțelepciunea ta, se bucură de o pace profundă. Numai nouă, care ne numim creștini, nu-ți acorzi atenție și chiar permiți să fim persecutați, asupriți și torturați, deși nu facem nimic rău și, așa cum se va dovedi mai departe în discurs, mai mult decât oricine altcineva avem cele mai sfinte și cuvenite dispoziții față de zeitate și puterea ta [2] , și toate acestea pentru un singur nume, care înarmează mulțimea împotriva noastră. Am îndrăznit să vă dezvălui situația noastră, pentru ca din această vorbă să aflați că suferim împotriva dreptății, împotriva oricărei legi și a bunului simț, și vă rog să ne acordați puțină atenție, pentru ca în sfârșit calomniatorii să înceteze să ne supună morții. Căci nu este vorba de faptul că vrăjmașii noștri ne încalcă onoarea sau ne iau un alt bun mai mare - noi disprețuim aceste bunuri, deși multora li se par vrednice de grijă, deoarece am fost învățați nu numai să nu-i răsplătim pe cei care ne lovesc cu aceeași monedă și să nu-i dăm în judecată pe cei care ne atacă și ne jefuiesc, ci și să oferim cealaltă parte a capului spre a fi lovită de cei care ne lovesc peste obraz și să dăm veșmântul celor care ne iau haina de lenjerie (cf. Luca 6:39; cf. Matei 5:39-40). Dar când dăm banii, ei vor să ne priveze de viața însăși, aducând împotriva noastră o mulțime de crime care

nici măcar nu ne-au trecut prin minte, dar care sunt mai degrabă caracteristice calomniatorilor noștri și celor asemenea lor.

2. Desigur, dacă cineva ne poate condamna pentru o crimă mare sau mică, nu cerem să fim scutiți de pedeapsă, ci recunoaștem că este drept să suportăm pedeapsa, oricât de puternică și crudă ar fi. Dar dacă acuzația se bazează pe un singur nume - căci ceea ce se spune despre noi până în ziua de azi este un zvon omenesc gol și nerezonabil, și niciun creștin nu a fost condamnat pentru o crimă - atunci este de datoria voastră, cei mai mari, omenoși și înțelepți suverani, să ne protejați prin lege de infracțiuni, astfel încât, așa cum în întregul imperiu fiecare separat și orașe întregi se bucură de beneficiile voastre, și să vă putem mulțumi și să ne lăudăm că am fost eliberați de calomnie. Căci nu este în conformitate cu dreptatea voastră ca, în timp ce alții care sunt acuzați de o crimă nu sunt pedepsiți înainte de a fi stabilită vinovăția lor, numele are mai multă greutate pentru noi decât dovezile din instanță; căci judecătorii nu examinează dacă acuzatul a comis vreo crimă, ci acuză numele în sine ca o crimă. Acum, numele în sine nu este considerat nici bun, nici rău, ci este găsit rău sau bun prin faptele rele sau bune care sunt implicate de el. Voi înșivă știți mai bine acest lucru, întrucât ați studiat filosofia și tot felul de învățături. De aceea, cei care sunt chemați la judecată printre voi, chiar dacă sunt acuzați de cele mai mari crime, sunt blânzi, știind că le veți examina viața și nu veți acorda atenție nici numelor lor, dacă nu înseamnă nimic, nici acuzațiilor de crime, dacă sunt false; ei primesc o sentință de condamnare sau achitare în mod legitim. De asemenea, cerem acest drept, care aparține tuturor, să nu fim persecutați cu ură și pedepsiți pentru că suntem numiți creștini - căci ce legătură are numele nostru cu o crimă? Ci să fim judecați după cazul pentru care cineva ne cheamă în instanță și fie să plecăm când suntem achitați de acuzație, fie să ne pedepsim dacă crima noastră este dovedită - nu pentru nume, căci nu există niciun creștin care să fie criminal, dacă nu ține cu sinceritate această învățătură, ci pentru crimă. Astfel, vedem, și filozofii sunt judecați [3] . Niciunul dintre ei, înainte de proces, nu este considerat de judecător ca fiind bun sau rău doar prin știința sau interesul său, ci dacă vreunul dintre ei este găsit vinovat de o crimă, atunci este pedepsit, fără a aduce vreo ocară asupra filosofiei însăși - căci este vinovat, nefiind un adevărat filosof, iar știința este nevinovată - dar dacă este achitat de acuzații, atunci este eliberat. Să facă și ei la fel cu noi: să fie cercetată viața acuzatului, iar numele să rămână liber de orice acuzație. Dar, începând să apăr învățătura mea, se consideră necesar să vă rog, cei mai mari autocrați, să ascultați imparțial și fără prejudecăți, să nu vă lăsați duși de zvonuri populare și nerezonabile, ci să vă îndreptați spre învățătura noastră dragostea pentru demnitate și adevăr care vă este caracteristică. Atunci nu veți păcătui prin ignoranță, iar noi, eliberați de zvonul nesăbuit al mulțimii, ne vom liniști de prigoană.

3. Suntem acuzați de trei crime: de impietate, de mâncare de carne umană precum Thyestes, de incestul abominabil al lui Oedip. Dar dacă acest lucru este adevărat, nu cruțați nici sexul, nici vârsta, pedepsiți crima fără măsură, exterminați-ne complet împreună cu soțiile și copiii noștri, dacă vreun creștin trăiește precum animalele. Și animalele nu se hrănesc cu animale de același fel; ele se împerechează conform legii naturii și la un moment stabilit pentru nașterea copiilor, și nu din poftă frenetică, și sunt recunoscătoare celor care le fac bine. Dar dacă cineva este mai frenetic decât animalele însele, atunci ce pedeapsă va suferi pentru astfel de crime, care ar fi o pedeapsă demnă pentru criminalitatea sa? Dacă aceasta este ficțiune și calomnie goală, consecința naturală a faptului că viciul este opus virtuții; și conform legii lui Dumnezeu, contrariul se ridică împotriva contrariului; — dacă nu facem nimic atât de criminal precum mărturisiți voi înșivă prin interzicerea denunțurilor [4] : atunci rămâne să examinați viața noastră, învățătura, buna dispoziție față de voi, casa și autoritatea voastră și ascultarea noastră, — și astfel, în cele din urmă, să ne acordați drepturi, cel puțin egale cu cele ale persecutorilor noștri. Atunci îi vom învinge, fiind gata să ne dăm viața pentru adevăr.

4. Voi răspunde, așadar, pentru fiecare dintre acuzații, ca nu cumva să fie ridicol să-i lăsăm pe cei care le fac fără respingere. Cât despre acuzația de impietate, care este în zadar adusă împotriva noastră, atenienii l-au acuzat pe bună dreptate pe Diagoras de impietate, care nu numai că a făcut cunoscută tuturor doctrina orfică și a divulgat oamenilor misterele eleusine și cabirice și a dărâmat statuia de lemn a lui Hercule pentru a fierbe napi, dar a și predicat deschis că nu există Dumnezeu deloc. Dar pentru noi, care îl distingem pe Dumnezeu de materie și învățăm că materia este un lucru, iar Dumnezeu altul, și că între ele există o mare distanță, căci Dumnezeu este necreat și etern și poate fi înțeles doar prin minte și gândire, în timp ce materia este creată și coruptibilă, este oare corect să fim numiți atei? Dacă noi, având atâtea motive pentru a-L venera pe Dumnezeu - decență, armonie în toate, măreție, frumusețe, ordine în lume, am gândi ca Diagoras, atunci am fi considerați pe bună dreptate atei și am avea motive să ne persecute. Însă, din moment ce învățătura noastră recunoaște un singur Dumnezeu, Creatorul acestui univers, Care Însuși nu este creat, căci ceea ce există nu primește ființă, ci numai ceea ce nu există, ci a creat totul prin Cuvântul Său, atunci în zadar suferim amândouă - atât zvonuri rele, cât și prigoană.

5. Poeții și filozofii care au filosofat despre Dumnezeu nu păreau a fi atei. Astfel, Euripide, punând la îndoială existența celor care, conform prejudecăților comune, sunt numiți pe nedrept zei, spune:

Dacă Zeus este în ceruri, atunci el nu ar trebui să-l nefericească pe om [5] .

Iar despre Dumnezeu, Care este înțeles prin gândire, el învață și conform rațiunii:

Îl vezi pe Cel Preaînalt, Care îmbrățișează atât eterul nemărginit, cât și pământul cu mâinile Sale puternice? Numește-L Zeus și cinstește-L ca Dumnezeu [6] .

El nu cunoștea natura acelor zei cărora li se dădeau de obicei nume:

Zeus... Cine este acest Zeus, nu știu, decât după nume [7] .

Și nu a văzut pe ce temei li s-au dat chiar numele. Căci la ce folosesc numele acelor obiecte a căror esență nu există? Dar l-a cunoscut pe Dumnezeu (invizibilul) din fapte, examinând fenomenele aerului, eterului și pământului și ridicându-se la cele ascunse. A înțeles că El este Dumnezeu, Care a creat toate lucrurile și le guvernează prin Duhul Său și afirmă atât distincția dintre Dumnezeu și lucruri, cât și, în același timp, unitatea Sa. Sofocle este de acord cu el, care, referitor la natura divină, care i-a umplut lucrările de frumusețe, spune că „Unul în adevăr, unul este Dumnezeu, care a creat cerul și pământul cel vast” [8] .

6. Și Filolau, când spune că toate lucrurile sunt conținute în Dumnezeu, ca într-o fortăreață, arată atât unitatea Sa, cât și superioritatea Sa asupra materiei. De asemenea, Lisias și Opsimus [9] - unul dintre ei îl numește pe Dumnezeu un număr inefabil, iar celălalt excesul celui mai mare dintre numere față de cel mai apropiat. Astfel, dacă zece este cel mai mare număr, așa cum cred pitagoreienii, pentru că este cvadruplu și conține în sine toate relațiile numărului și armoniei [10] , iar nouă este cel mai apropiat de el, atunci Dumnezeu este unul, adică El este unul; căci cel mai mare număr este superior doar cu unu față de cel mai mic, cel mai apropiat de el. De asemenea, Platon și Aristotel. Totuși, citând cuvintele acestor filozofi despre Dumnezeu, nu intenționez să expun doctrina lor în detaliu; Căci știu că, în măsura în care îi depășiți pe toți în înțelepciune și putere de autoritate, tot așa vă ridicați deasupra tuturor în studiul temeinic al fiecărui rang, stăpânind fiecare ramură a învățăturii într-un mod în care alții nu au stăpânit-o, care sunt ocupați doar cu o singură ramură. Însă, întrucât fără a cita numele filozofilor este imposibil să demonstrăm că nu suntem singurii care Îl considerăm pe Dumnezeu ca fiind unul singur, am apelat la opiniile lor. Astfel, Platon spune: „Nu este ușor să găsești Creatorul și Tatăl tuturor și, după ce L-ai găsit, este imposibil să-L proclami tuturor” [11] , referindu-se aici la Dumnezeul unicul și etern. Deși recunoaște și alți zei, de exemplu, soarele, luna și stelele, el îi recunoaște ca fiind creați. „Zeii zeilor, al căror creator sunt eu și tatăl creațiilor, care nu pot fi distruși fără voia mea; și tot ce este legat poate fi rezolvat” [12] . Dacă așadar Platon nu este ateu, care recunoaște un singur Creator al universului, un Dumnezeu necreat, atunci nici noi, care Îl recunoaștem și Îl

venerăm pe Dumnezeu, care a creat toate lucrurile prin Cuvânt și susține toate lucrurile prin Duhul Său. Aristotel și adepții săi, recunoscând un singur Dumnezeu, Îl reprezintă ca un fel de animal compozit, format din suflet și trup; ei consideră corpul Său ca fiind eterul, stelele rătăcitoare și sfera stelelor fixe, care se mișcă în cerc; iar sufletul, ca minte, care dirijează mișcarea corpului și nu este mișcat în sine, servește drept cauză a mișcării sale. Stoicii, deși admit multe nume pentru zeitate, în funcție de diversele schimbări ale materiei, în care, în opinia lor, locuiește spiritul lui Dumnezeu, în realitate recunosc un singur Dumnezeu. Căci dacă Dumnezeu este un foc artistic, care trece prin lucrările lumii și conținând în sine principiile originale prin care totul se întâmplă în mod necesar; și dacă spiritul Său pătrunde întreaga lume: atunci, în opinia lor, există un singur Dumnezeu, care este numit Zeus pentru partea de foc (ζέον) a materiei, Hera pentru aer (αήρ) și prin alte nume, corespunzătoare fiecărei părți de materie pe care o pătrunde.

7. Dacă așadar toți cei care au cercetat principiile universului, deși în cea mai mare parte involuntar, sunt de acord că Divinitatea este una, și dacă Îl recunoaștem ca Dumnezeu care a creat această lume, de ce li se permite lor fără pedeapsă să vorbească și să scrie orice doresc despre Divinitate, în timp ce nouă ni se interzice prin lege să facem acest lucru, deși putem confirma prin mărturii și demonstrații adevărate ceea ce gândim și credem pe bună dreptate, și anume că Dumnezeu este unul? Poeții și filozofii au atins acest subiect, precum și alții, prin conjectură, din afinitatea spiritului lor cu divinul, fiecare mișcat de propriul suflet pentru a testa dacă nu poate găsi și cunoaște adevărul. Dar ei nu aveau suficientă capacitate pentru a înțelege adevărul, pentru că se gândeau să dobândească cunoașterea lui Dumnezeu nu de la Dumnezeu, ci fiecare prin sine însuși: prin urmare, fiecare dintre ei a învățat diferit despre Dumnezeu, despre materie, despre forme și despre lume. Și ceea ce știm și credem, îi avem ca martori pe profeți, care, inspirați de Duhul Divin, au proclamat atât despre Dumnezeu, cât și despre lucrurile divine. Cu siguranță, și tu, ridicându-te deasupra celorlalți în înțelepciune și respect pentru ceea ce este cu adevărat divin, vei fi de acord cât de nerezonabil este să abandonezi credința în Duhul lui Dumnezeu, care a mișcat gurile profeților ca instrumente, și să te îndrepți spre opiniile omenești.

8. Că de la început există un singur Dumnezeu, Creatorul tuturor lucrurilor, veți vedea din următoarele considerații, care constituie o justificare rațională a credinței noastre. Dacă de la început au fost doi sau mai mulți zei, aceștia erau fie în același loc, fie fiecare în locul său. Dar nu puteau fi în același loc. Căci dacă sunt zei, nu sunt asemenea unii cu alții; dar nu sunt asemenea pentru că sunt fără început: toate ființele care au un început sunt asemenea modelelor lor; dar ființele fără început nu sunt asemenea, pentru că nu au venit de la nimeni altcineva sau după vreun model. Dar vor spune că sunt una și că Dumnezeu

este una, așa cum mâna, ochiul și piciorul sunt părți ale unui singur corp? Așadar, dacă întrebarea ar fi despre un om, de exemplu, despre Socrate, din moment ce este născut și supus corupției, este alcătuit din părți și poate fi împărțit în părți: dar Dumnezeu, fiind fără început, impasibil și indivizibil, cu siguranță nu este alcătuit din părți. Dar dacă fiecare dintre ele există separat, iar Dumnezeu Creatorul lumii este deasupra creatului și în jurul a tot ceea ce a creat și a rânduit, atunci unde va fi celălalt dumnezeu, unde sunt ceilalți? Căci dacă lumea, având o formă rotundă, este închisă de cercuri cerești, iar Creatorul lumii locuiește deasupra creației, conducând-o prin providența Sa, atunci unde va fi locul celuilalt dumnezeu sau al altor dumnezei? El nu este în lume, care aparține alteia, și nu este în jurul lumii, căci Dumnezeu, Creatorul lumii, este deasupra ei. Dar dacă nu este nici în lume, nici în jurul lumii, din moment ce tot ceea ce este în jurul lumii este îmbrățișat de același Dumnezeu, atunci unde este El? Deasupra lumii și a lui Dumnezeu? Într-o altă lume sau în jurul alteia? Dar dacă este într-o altă lume sau în jurul ei: atunci El nu mai este în jurul nostru, căci El nu stăpânește peste lume și El Însuși nu este mare în putere, căci El locuiește într-un loc limitat. Dar dacă acest loc nu este în lumea cealaltă, căci Dumnezeu Creatorul umple totul, nici în jurul altuia, căci totul este cuprins de El: atunci El însuși nu există, deoarece nu există niciun loc în care El ar putea locui. Și ce face El, când există un alt Dumnezeu căruia îi aparține această lume, iar El însuși, locuind deasupra Creatorului lumii, nu este nici în lume, nici în jurul lumii? Există vreun alt loc unde El ar putea locui? Dar deasupra Lui este Dumnezeu și tot ce este al lui Dumnezeu. Ce loc poate exista, când Dumnezeu Creatorul umple totul deasupra lumii? Oare El poartă de grijă? Dacă nu poartă de grijă, atunci Nu a creat nimic. Dar dacă El nu creează nimic și nu poartă de grijă; dacă nu există niciun alt loc unde El ar putea fi, atunci există doar acest Dumnezeu Creator original și unic al lumii.

9. Dacă ne-am baza doar pe astfel de speculații, învățătura noastră ar părea omenească unora, dar concluziile noastre sunt confirmate de mărturiile profeților. Cred că nu sunt ignorant față de voi, ca cei mai curioși și învățați, în ceea ce privește Scripturile lui Moise sau Isaia și Ieremia și ale celorlalți profeți, care în extazul minților lor [13] , mișcați de Duhul lui Dumnezeu, au vestit ceea ce le-a fost inspirat, căci Duhul le-a folosit întocmai cum un muzician suflă în flaut. Ce sunt ele? „Domnul Dumnezeul nostru”, zic ei, „nimeni altul nu se poate compara cu El” [14] . Și iarăși: „Eu sunt Dumnezeul dintâi și de pe urmă și afară de Mine nu este alt Dumnezeu” (Isaia 44:6). De asemenea: „Înainte de Mine n-a fost făcut niciun alt Dumnezeu și după Mine nu va fi altul. Eu sunt Dumnezeu și afară de Mine nu este altul” (Isaia 43:10-11). Și despre măreția lui Dumnezeu: „Cerul este scaunul Meu de domnie și pământul este așternutul picioarelor Mele: ce fel de casă Îmi veți zidi? Sau care este locul odihnei Mele?” (Isaia 66:1) Totuși, vă las pe voi să citiți cărțile în sine și să examinați cu atenție profețiile conținute în ele,

astfel încât, după o chibzuință cuvenită, să puteți evita persecuția împotriva noastră.

10. Am dovedit îndeajuns că nu suntem atei atunci când recunoaștem un singur Dumnezeu, fără început, veșnic, invizibil și impasibil, vast și incomensurabil, inteligibil doar de minte și rațiune, plin de lumină și frumusețe, spirit și putere inefabilă, care prin cuvântul său a creat și a orânduit toate lucrurile și le menține pe toate. Îl recunoaștem și pe Fiul lui Dumnezeu: și nimeni să nu considere ridicol că Dumnezeu are un Fiu. Căci nu-L reprezentăm pe Dumnezeu Tatăl și pe Fiul așa cum povestesc poeții, ai căror zei nu sunt mai buni decât oamenii. Fiul lui Dumnezeu este Cuvântul Tatălui, ca idee a sa și ca putere activă, căci prin el și prin el au fost create toate lucrurile, deoarece Tatăl și Fiul sunt una. Și din moment ce Fiul este în Tatăl și Tatăl în Fiul, conform unității puterilor duhului, Fiul lui Dumnezeu este mintea și cuvântul Tatălui. Dacă vrei să știi ce este Fiul conform înțelegerii tale superioare, voi spune pe scurt: El este prima naștere a Tatălui, nu că ar fi primit ființa în timp - căci Dumnezeu, ca minte veșnică și ființă veșnic rațională (λογικός), de la început a avut în Sine cuvântul (Λόγος), ci a ieșit din El pentru a fi ideea și puterea fecioară pentru toate lucrurile materiale, care erau sub forma naturii fără calitate și a pământului inactiv - cele mai ușoare particule au fost amestecate cu cele mai grele. Cuvintele noastre sunt confirmate de Duhul profeției: „Domnul M-a creat ca începutul căilor Sale, pentru lucrările Sale” (Prov. 8:22). Afirmăm că același Duh Sfânt, lucrând în profeți, purcede de la Dumnezeu, ca o rază de soare, curgând de la El și întorcându-se la El. Cine atunci, după aceasta, nu va fi surprins să audă că cei care Îl mărturisesc pe Dumnezeu Tatăl și pe Dumnezeu Fiul și pe Duhul Sfânt și recunosc unitatea lor în putere [15] și diferența lor în ordine sunt numiți atei? Însă învățătura noastră teologică nu se limitează la aceasta: ci recunoaștem și o mulțime de îngeri și slujitori, pe care Creatorul și Făcătorul lumii, Dumnezeu, prin Cuvântul Său, i-a rânduit și i-a distribuit pentru a guverna elementele, cerurile, lumea și tot ce este în ea și buna lor rânduială.

11. Nu vă mirați că vă explic în detaliu învățătura noastră: vreau să nu vă lăsați duși de părerea cea nebună de rând, ci să fiți capabili să cunoașteți adevărul. Și chiar prin regulile după care suntem călăuziți, reguli care nu vin de la om, ci sunt rostite și învățate de Dumnezeu, vă putem convinge să nu ne considerați atei. Care sunt aceste reguli în care suntem educați? „Vă spun: Iubiți pe vrăjmașii voștri, binecuvântați pe cei ce vă blestemă, rugați-vă pentru cei ce vă prigonesc, ca să fiți fii ai Tatălui vostru care este în ceruri, care face să răsară soarele Său peste cei răi și peste cei buni și dă ploaie peste cei drepți și peste cei nedrepți” (Matei 5:44-45). Permiteți-mi, ca unul care pledează o cauză în fața regilor filozofi, să-mi ridic glasul și să spun cu îndrăzneală, ca toți să audă: Printre cei care analizează silogisme, rezolvă reciprocități, arată originea cuvintelor sau explică cuvinte care denotă și denotă univoc, categorii și axiome, ce este un

subiect și ce este un predicat și care promit să-și facă ascultătorii fericiți prin astfel de discursuri și altele asemenea; există oare vreunul dintre ei atât de purificat în suflet încât nu numai că nu-și urăște dușmanii, ci îi și iubește; nu numai că nu-i calomniază pe cei care i-au calomniat înainte - acest lucru nu este atât de important - ci și îi binecuvântează și se roagă pentru cei care complotează împotriva vieții lor? Dimpotrivă, ei sunt mereu ocupați să caute aceste subtilități cu intenții rele și încearcă mereu să facă vreun rău, considerând că meseria lor este arta în cuvinte și nu demonstrarea prin fapte. Dar printre noi veți găsi oameni needucați, meșteri și femei în vârstă, care, este adevărat, nu sunt capabili să dovedească folosul învățăturii noastre prin cuvinte, ci să confirme folosul ei moral prin fapte. Nu memorează cuvinte, ci săvârșesc fapte bune; nu lovesc când sunt bătuți; nu se plâng la tribunal când li se ia averea; dau celor nevoiași și își iubesc aproapele ca pe ei înșiși.

12. Ne-am păstra atunci atât de puri dacă nu am recunoaște că Dumnezeu veghează asupra neamului uman? Cu siguranță că nu. Dar, din moment ce credem că vom da socoteală pentru întreaga viață prezentă lui Dumnezeu, care ne-a creat atât pe noi, cât și lumea, alegem o viață de abstinență, umanitate și smerenie, știind că aici nu putem suferi, chiar dacă am fi lipsiți de viață, niciun rău care s-ar compara cu binecuvântările pregătite pentru noi acolo de Marele Judecător pentru o viață blândă, iubitoare de umanitate și modestă. Platon a spus că Minos și Rhadamanth îi vor judeca și pedepsi pe cei răi [16] ; dar noi spunem: „Fie Minos, fie Rhadamanth, fie tatăl lor, el nu va scăpa de judecata lui Dumnezeu”. Ei îi consideră pioși pe acei oameni care consideră această viață prezentă ca fiind „a mânca și a bea, căci dimineața vom muri” (Isaia 22:13; 1 Corinteni 15:32), care consideră moartea ca fiind un somn adânc și uitare (somnul și moartea sunt gemene [17]), dar noi, oamenii, care considerăm această viață prezentă ca fiind de mică importanță, care ne străduim pentru acest unic lucru, să-L cunoaștem pe Dumnezeu și Cuvântul Său, și care este unirea Fiului cu Tatăl, care este comuniunea Tatălui cu Fiul, care este Duhul, care este unitatea acestor Ființe și diferența dintre Duhul unit, Fiul și Tatăl, - care știm că viața așteptată este mult mai înaltă decât orice expresie, dacă numai trecem acolo curați de orice nedreptate, care suntem atât de filantropi încât iubesc nu numai prietenii („căci dacă iubiți pe cei ce vă iubesc”, spune (Scriptura), „și dacă dați cu împrumut celor ce vă dau cu împrumut, ce răsplată veți avea” (Matei 5:46; cf. Luca 6:32, 34)), când suntem astfel și dacă ducem o astfel de viață, ca să evităm condamnarea, nu suntem considerați evlavioși? Iată puțin din cei mari și puțin din cei mulți, ca să nu vă obosim cu prea mult. Cei ce gustă mierea sau laptele și cu puțin știu toate lucrurile dacă sunt bune.

13. Dar, întrucât mulți dintre cei care ne acuză de impietate, care nici nu au visat să-L cunoască pe Dumnezeu, în ignoranța și nebunia lor în lucrurile naturale și divine, măsoară evlavia după numărul jertfelor și ne acuză că nu recunoaștem

aceiași zei pe care îi venerează orașele voastre, vă rog, autocraților, să fiți atenți la două lucruri și, în primul rând, la motivul pentru care nu aducem jertfe. Creatorul universului și Tatăl nu are nevoie de sânge, nici de fum, nici de parfumul florilor și al tămâiei, fiind El Însuși cel mai perfect parfum și nelipsind nimic din interior sau din exterior. Dar pentru El cea mai mare jertfă este aceasta, dacă știm Cine a întins și a înconjurat cerurile și a așezat pământul în asemănarea unui centru, Cine a adunat apele în mări și a separat lumina de întuneric, Cine a împodobit eterul cu stele și a poruncit pământului să producă tot felul de semințe, Cine a creat animalele și l-a făcut pe om. Dacă noi, recunoscându-L pe Dumnezeu ca și Creator, Care conține și veghează asupra tuturor lucrurilor cu cunoaștere și înțelepciune atotcuvântătoare, ne ridicăm mâinile pure spre cer, atunci de ce alte jertfe are nevoie El? Și zeii - oferind un sacrificiu, un jurământ umil

Băuturile de vin și fumul de tămâie îi înmoaie pe cei furioși

Un muritor care se roagă atunci când este vinovat și păcătos în fața lor [18] .

Ce-mi pasă mie de jertfele arse, de care Dumnezeu nu are nevoie? El are nevoie de o jertfă fără sânge și de o slujbă cuvenită.

14. Dar faptul că nu recunoaștem și nu ne închinăm zeilor pe care îi venerează orașele voastre este o mustrare extrem de nejustificată. Căci cei care ne acuză de impietate pentru că nu ne închinăm zeilor pe care îi recunosc ei, nu se pun de acord între ei în privința zeilor. Astfel, atenienii îi recunosc pe Celeus și Metaneira [19] ca zei , lacedemonienii pe Menelau și îi aduc jertfe și celebrează festivaluri; dar troienii, nevrând nici măcar să audă acest nume, îl slăvesc pe Hector, ceenii pe Aristeas, pe care îl cinstesc ca Zeus și Apollo; thazii pe Theagenes, care a comis crime la Jocurile Olimpice; samienii îl cinstesc pe Lysander după atâtea crime și alte atrocități; [Alcman și Hesiod] [20] Medeea; cilicienii pe Niobe; sicilienii pe Filip, fiul lui Boutacides [21] ; Amathusienii pe Onesilus [22] ; cartaginezii pe Hamilcar [23] . Dar o zi întreagă nu ar fi de ajuns pentru a enumera toate popoarele. Așadar, dacă ei înșiși nu sunt de acord între ei în privința zeilor lor, de ce ne acuză pe noi că nu suntem de acord cu ei? Și nu este oare ridicol ceea ce fac egiptenii? În temple, în timpul adunărilor solemne, își bat pieptul, plângând pentru ei ca pentru morți și împreună aduc jertfe ca unor zei. Și acest lucru nu este deloc surprinzător: ei recunosc animalele drept zei și, după moartea lor, le rad capetele, le îngroapă în temple și instituie doliu public. Așadar, dacă suntem nelegiuiți pentru că nu îi cinstim pe zeii pe care îi cinstesc alții, atunci toate orașele și toate popoarele sunt nelegiuite, pentru că nu toți cinstesc aceiași zei.

15. Dar să se închine acelorași zei. Ce se întâmplă atunci? Dacă mulți, necunoscând ce este materia și ce este Dumnezeu și care este diferența dintre ei, se închină la idoli făcuți din materie: oare noi, care separăm și distingem între ceea ce nu are originea și ceea ce este produs, ceea ce este existent și ceea ce nu există, ceea ce este inteligibil și ceea ce este perceptibil și dăm fiecăruia dintre aceste obiecte un nume potrivit, oare ne vom închina și noi la idoli? Dacă materia și Dumnezeu sunt unul și același lucru, doar două nume pentru același lucru, atunci acționăm cu nelegiuire necinstind pietrele și lemnul, aurul și argintul, ca zei. Dar dacă sunt foarte diferiți unul de celălalt, la fel de diferiți ca artistul și materialul pentru lucrarea sa, atunci de ce suntem acuzați? Căci, așa cum olarul este înrudit cu lutul - lutul este materialul, iar olarul este artistul - tot așa este și relația dintre Dumnezeu Creatorul și substanța care se supune artei Sale. Dar, așa cum lutul, de la sine, fără ajutorul artei, nu poate deveni un vas: tot așa substanța ușor schimbabilă fără artist - Dumnezeu - nu ar primi nici varietate, nici formă, nici frumusețe. Nu punem vasul de lut mai presus de olar, nici cupele și farfuriile de aur mai presus de artistul care le-a făcut; ci dacă există ceva bun în ele prin artă, îl lăudăm pe artist, iar el se bucură de glorie pentru vase; așadar, în ceea ce privește materia și Dumnezeu - gloria și onoarea aranjamentului lumii aparțin pe bună dreptate nu materiei, ci lui Dumnezeu, Creatorul ei. Prin urmare, dacă am lua aceste sau alte tipuri de materie drept zei, atunci s-ar constata că nu avem nicio idee despre adevăratul Dumnezeu, căci într-un astfel de caz am echivala distructibilul și stricăcibilul cu veșnicul.

16. Lumea este frumoasă, atât prin măreția ei, cât și prin aranjamentul stelelor, care sunt în cercul înclinat (al Zodiacului) și în nord, și prin aspectul ei sferic; dar nu ei, ci Creatorului ei trebuie să ne închinăm. Când supușii voștri vin la voi, nu se opresc la splendoarea locuinței voastre, neglijând să vă aducă omagiu vouă, conducătorilor și domnilor, de la care pot obține ceea ce le trebuie; ci, aruncând o privire în treacăt spre locuința regală și minunându-se de decorațiunea ei magnifică, vă aduc omagiu vouă, centrul a tot. Totuși, voi, regii, vă construiți locuințe regale, iar lumea nu a fost creată pentru că Dumnezeu a avut nevoie de ea; Dumnezeu Însuși este totul pentru Sine, lumină de neatins, pace perfectă, spirit, putere, rațiune. Prin urmare, dacă lumea este o orgă armonioasă și consonantă: atunci eu nu mă închin orgii, ci celui care a acordat-o și produce sunete și produce un cântec armonios. Și la concursuri, directorii jocurilor nu încununează citrele, trecând pe lângă artiștii care cântă la ele. Dacă lumea, cum spune Platon, este o operă artistică a lui Dumnezeu: atunci, minunându-mă de frumusețea ei, mă urc la Artistul ei. Sau fie lumea esența și trupul lui Dumnezeu, cum cred peripateticii; în loc să ne închinăm lui Dumnezeu, cauza mișcării în acest trup, nu vom cădea la aceste elemente sărace și slabe, nu ne vom închina aerului nepăsător (cf. Gal. 4:9), cum spun ei, substanța pasivă. Sau să recunoască cineva părțile lumii ca puteri ale lui Dumnezeu. Vom sluji nu acestor puteri, ci Creatorului și Stăpânului lor. Nu cer materiei ceea ce ea însăși nu are

și, în loc de Dumnezeu, nu slujesc elementelor, care nu pot face nimic mai mult decât ceea ce li se poruncește. Deși sunt frumoase la înfățișare, datorită artei Creatorului; dar, prin natura lor, sunt identice cu materia. Cu aceasta este de acord și Platon: „ceea ce numim noi, spune el, cer și lume, deși a primit multe binecuvântări de la Tatăl, participă însă la trup, de aceea nu poate decât să fie supus schimbării” [24] . Așadar, dacă eu, admirând frumoasa structură a cerului și a elementelor, nu le venerez ca pe zei, știind că sunt supuse distrugerii, atunci cum aș putea numi zei acele lucruri care au fost făcute de artiști, oameni cunoscuți mie? Luați în considerare acest lucru, vă rog, măcar puțin.

17. În apărarea mea, trebuie să aduc dovezi precise atât cu privire la numele zeilor, că sunt noi, cât și cu privire la imaginile lor, că au fost făcute, ca să spunem așa, ieri sau alaltăieri. Și voi înșivă știți acest lucru cu siguranță, deoarece sunteți cei mai buni cunoscători ai tuturor antichităților. Așadar, afirm că Orfeu, Homer și Hesiod au dat atât numele, cât și genealogia celor pe care îi numesc zei. Și Herodot mărturisește acest lucru: „Cred că Hesiod și Homer au trăit cu patru sute de ani înaintea mea, nu mai mult: au întocmit o teogonie pentru eleni, au dat nume zeilor, au împărțit onoruri și arte între ei și le-au desemnat specia” [25] . Dar imaginile lor nu au fost în uz până când nu a existat arta plastică, pictura și sculptura, până când nu au apărut Saurius din Samos, Craton din Sicyon [26] , Cleanthes din Corint și fata din Corint. Savrius a inventat desenul trasând umbra unui cal în soare, iar Craton a inventat pictura desenând umbrele unui bărbat și ale unei femei pe o tablă văruită, iar fata aceea a inventat sculptura: îndrăgostindu-se de un anumit bărbat, a desenat umbra lui dormind pe perete: tatăl ei, încântat de asemănarea perfectă, care era olar, a decupat desenul și l-a umplut cu lut. Această imagine se păstrează și astăzi în Corint [27] . Dedal și Teodor din Milet, care au trăit după ei, au adăugat la aceasta realizarea de statui și sculpturi. În general, timpul apariției imaginilor și statuilor este atât de recent încât s-ar putea numi artistul fiecărui zeu. Astfel, statuia Artemisei din Efes și a Atenei, sau mai degrabă Aphila - se numește Aphila, cum spun oamenii care cunosc secretele, pentru că așa [28] era făcută în vremurile străvechi din lemn de măslin - și o statuie a ei în poziție șezând au fost realizate de Endius, un elev al lui Dedal. Apollo din Pythian este opera lui Theodorus și Telecles, Apollo și Artemis din Delian sunt opera lui Idekteus și Angellion, Hera din Samian și Argiv este opera lui Smilides, iar restul sunt opera lui Phidias; Venus din Cnidia sub formă de hetaeră este opera lui Praxiteles; Asclepius din Epidaur este opera lui Phidias. Pe scurt, nu există nicio statuie care să nu-și fi primit existența de la om. Așadar, dacă sunt zei, de ce nu au existat de la început? De ce sunt mai tineri decât cei care i-au făcut? De ce au avut nevoie de oameni și de arta lor pentru a exista? Sunt pământ, pietre, materie și muncă iscusită!

18. Unii spun însă că acestea sunt doar imagini și că zeii sunt cei în a căror cinste se fac aceste imagini, că rugăciunile care se adresează acestora din urmă și jertfele sunt legate de zei și sunt săvârșite pentru ei; că nu există altă cale de a te apropia de zei decât aceasta, căci este dificil să-i vezi pe zei în mod deschis [29] și, în confirmarea adevărului acestui fapt, prezentăm acțiunile unor idoli, de aceea vom examina ce putere este conținută în numele zeilor. Dar înainte de a începe această investigație, vă rog, cei mai mari autocrați, să iertați un om care exprimă judecăți adevărate. Nu intenționez să denunț idolii, ci să resping calomniile și să prezint o justificare pentru credința noastră. Vă puteți face o idee despre împărăția cerurilor de la voi înșivă; căci cât despre voi, tată și fiu, primind împărăția de sus, căci „sufletul regelui este în mâna lui Dumnezeu” (Prov. 21:1), Duhul vorbește profetic, toate lucrurile sunt supuse: așadar toate lucrurile sunt supuse lui Dumnezeu și Cuvântului Său, ca Fiului nedespărțit de El. Așadar, mai întâi de toate, fiți atenți la următoarele. Zeii nu au existat de la început, așa cum se spune, ci fiecare dintre ei s-a născut așa cum ne naștem și noi. În această privință, toți sunt de acord. Astfel, Homer spune:

Tatăl nemuritor este Oceanus, iar mama este Tethys [30] .

Și Orfeu, care a inventat primul numele zeilor, a expus genealogia lor și a povestit isprăvile fiecăruia dintre ei și este considerat de ei cel mai de încredere teolog, astfel încât Homer l-a urmat în multe lucruri, în special în ceea ce privește zeii. Orfeu a produs prima naștere a zeilor din apă:

...Oceanul din care s-a născut [31] .

Apa, conform învățăturilor sale, era începutul a tot, din apă s-a format noroiul, iar din ele a ieșit un animal - un dragon, de care era atașat capul unui leu; în mijlocul celor două capete se afla fața unui zeu, pe nume Hercule sau Crodos. Acest Hercule a născut un ou de dimensiuni extraordinare, care, atunci când s-a umplut, din presiunea puternică a părintelui s-a despărțit în două: partea superioară a luat forma cerului, iar partea inferioară a pământului. Astfel s-a născut zeița trupului pământ. Cerul, amestecându-se cu pământul, le-a născut pe femeile Clotho, Lachesa și Atropa, și pe oamenii cu o sută de mâini Cottis Gigis, Vriareus și pe Ciclopi, Vrontis, Steropis și Argos. Aflând că acești copii îl vor priva de putere, i-a legat și i-a aruncat în Tartar. Prin urmare, pământul mânios i-a născut pe Titani. „Venerabila Gaia a născut fii cerești, cărora li s-a dat numele de Titani, deoarece s-au răzbunat pe cerul purtător de stele” [32] .

19. Aceasta este originea originală atât a zeilor venerați de păgâni, cât și a universului. Ce rezultă din aceasta? Că fiecare ființă recunoscută ca zeitate are un început de existență. Dar dacă a existat un timp când ei nu au existat, așa cum spun despre ei cei care vorbesc despre zei, atunci nu sunt zei. Căci ceea ce

este fără început este și etern, dar ceea ce a primit ființa este supus corupției. Și spun același lucru ca și filosofii. „Trebuie să distingem între ceea ce există întotdeauna și ceea ce nu are început și ceea ce se întâmplă, dar nu există niciodată.” [33] Platon, discutând despre inteligibil și sensibil, ne învață că inteligibilul, existent întotdeauna, nu are început; dar ceea ce nu este, sensibilul, ființa primită în timp, are un început și un sfârșit. În mod similar, stoicii spun că totul va fi distrus de foc și va exista din nou, deoarece lumea va primi un alt început. Dacă, în opinia lor, există două cauze, una activă și dominantă, adică providența, și cealaltă suferindă și schimbătoare, adică materia, este totuși imposibil ca lumea, având un început și având providență pentru ea, să rămână neschimbătoare: atunci cum pot zeii să rămână neschimbători, care nu există prin natura lor, ci au primit un început al ființei? În ce fel sunt acești zei, care au venit din apă, mai buni decât materia? Dar apa nu este începutul a tot, așa cum cred ei: căci ce s-ar putea produce din elemente simple și omogene? Materia are nevoie de un artist, iar artistul de substanță. Și cum ar putea fi imprimate formele fără materie și fără artist? Nici nu este rezonabil ca materia să fie mai veche decât Dumnezeu; căci cauza productivă trebuie să existe în mod necesar înaintea celei care vine din ea.

20. Dacă doctrina lor absurdă despre zei s-ar fi limitat la faptul că ei credeau că au apărut și că și-au primit existența din apă, atunci aș fi trecut la celelalte acuzații împotriva noastră, arătând că tot ceea ce a primit un început al existenței este supus distrugerii. Dar le-au atribuit și forme corporale: zeul Hercule este reprezentat ca un dragon care se zvârcolește; alții sunt numiți cu o sută de mâini; despre fiica lui Zeus, pe care a născut-o cu mama sa Rhea sau Demeter, spun că avea, pe lângă cei doi ochi naturali, încă doi pe frunte, un nas de pasăre pe ceafă și coarne; motiv pentru care Rhea, îngrozită de monstruozitatea urmașilor ei, a fugit de el și nu i-a dat sânii; de aceea este numită în mod misterios Aphila, dar este numită în mod obișnuit Proserpina și Cora, fiind însă diferită de Atena, care este numită și Cora din cauza pupilei (κόρη). Mai mult, ei cred că isprăvile lor au fost descrise cu exactitate. Astfel, Cronos i-a tăiat tatălui său părțile pubiene, l-a aruncat din car și i-a ucis copiii de parte bărbătească, devorându-i; iar Zeus, după ce l-a legat pe tatăl său, l-a aruncat în Tartar, așa cum i-a făcut Uranus pe fiii săi; a luptat cu Titanii pentru putere și a persecutat-o pe mama sa, Rhea, pentru că a refuzat să accepte să se căsătorească cu el; și când ea a devenit dragon, el s-a transformat și el în dragon și s-a copulat cu ea, legând-o cu ceea ce se numește inelul lui Hercule, amestec din care toiagul lui Hermes servește drept simbol; Apoi a comis incest cu fiica sa, Proserpina, și după ce a violat-o, sub forma unui dragon, a avut cu ea un fiu, Dionysos. Așadar, este necesar să spunem cel puțin următoarele: ce este bun sau util în aceste povești, ca să putem crede că Cronos, Zeus, Kore și ceilalți sunt zei? Sunt ei forme corporale? Dar cine dintre cei sensibili și obișnuiți cu reflecția va crede că o echidna s-a născut dintr-un zeu? Orfeu spune: „Phanis a zămislit un alt copil

teribil din pântecele sacru, o echidnă teribilă la privit, care avea păr pe cap și o față plăcută, dar restul părților sale, începând cu vârful gâtului, semănau cu un dragon teribil” [34] ? Sau cine va admite că același Phanis, zeul întâi născut, pentru că a provenit dintr-un ou, a avut corpul sau forma unui dragon sau că a fost devorat de Zeus, astfel încât să fie inaccesibil? Dacă nu sunt în niciun fel diferiți de cele mai joase animale, căci este evident că o zeitate trebuie să fie diferită de creaturile pământului și de cele produse din materie: atunci nu sunt zei. De ce să ne întoarcem către ei, când nașterea lor este ca cea a vitelor, iar ei înșiși sunt bestiali și urâți?

21. Chiar dacă ar spune că zeii au carne, sânge, sământă și pasiunile mâniei și poftei: chiar și atunci toate aceste vorbe ar trebui considerate nonsensuri și demne de ridicol. Căci în Dumnezeu nu există nici mânie, nici poftă, nici dorință, nici sământă genitală. Să aibă măcar carne, să fie deasupra mâniei și mâniei, pentru ca Atena să nu fie văzută. „Mâniată pe tatăl ei Zeus, dar era agitată de o răutate aprigă” [35] și pentru ca Hera să nu apară așa: „Hera, nestăpânindu-și mânia din pieptul ei, a strigat către Zeus” [36] . Trebuie să fie deasupra durerii:

Vai de omul iubit, prigonit prin oraș,

Ochii mei văd și inima mi se umple de întristare [37] .

Și eu îi numesc pe acei oameni ignoranți și nepoliticoși, care se dedau mâniei și durerii. Dar dacă „tatăl oamenilor și al zeilor” își jelește fiul, spunând:

Vai! Îl văd pe Sarpedon, cel mai drag dintre muritori,

Astăzi sunt sortit să cad sub mâna lui Patrocle [38] .

Și nu-l poate salva de la pericol cu strigătele sale: „Sarpedon, fiul lui Zeus! Nici tunetul nu l-a ajutat pe fiul său” [39] , atunci cine nu le va reproșa prostia lor acelor oameni care, pe baza unor astfel de fabule, se arată a fi închinători ai zeității, sau mai degrabă, atei? Zeii să aibă carne, dar să nu fie supuși rănilor, Afrodita să nu fie rănită de Diomede în trup: „Diomede, arogantul conducător al argivilor, m-a rănit” [40] , sau de Ares în suflet:

Cât mai presus de mine, șchiopa, fiica lui Zeus, Afrodita

El blestemă josnic, împreună cu teribilul Ares, zeul distructiv

După ce au combinat… [41]

...Și a sfâșiat carnea frumoasă [42] .

Groaznic în războaie, asistentul lui Zeus împotriva Titanilor este mai slab decât Diomede: „A mâniat precum Ares, scuturătorul sulițeiˮ [43] . Taci, Homer: Dumnezeu nu mânie. Dar mi-L prezinți atât ca un ticălos, cât și ca un distrugător de oameni: „Ares cel furtunos, distrugătorul de națiuni, acoperit de sânge!ˮ [44] și descrii adulterul și lanțurile sale:

Încet-încet, atât el, cât și ea au adormit. Deodată, lanțurile

Căzuți din lucrarea vicleană a lui Ifest, au fost prinși de astfel de

Cu atâta forță încât nu exista nicio modalitate de a mișca vreun membru [45] .

Și câte alte deliruri impietate de acest gen spun ei? Uranus este castrat, Cronos este legat și aruncat în Tartar, Titanii se revoltă, Styxul moare în luptă: chiar și muritori sunt găsiți; se îndrăgostesc unul de altul, se îndrăgostesc de oameni.

Puternicul Enea: Afrodita l-a născut de la Anchise,

În crânguri, pe dealurile Idaeane, zeița, care s-a odihnit cu un muritor [46] .

Nu se îndrăgostesc ei? Nu suferă ei? Sunt cu adevărat zei și nicio pasiune nu-i va atinge!... Dacă Dumnezeu, prin providență divină, a luat trup, este El tot sclav al poftei?

O astfel de iubire nu a fost niciodată găsită la o zeiță sau la un muritor.

Nu s-a revărsat în pieptul meu și nu a pus stăpânire pe sufletul meu!

Nu am iubit atât de mult, captivată de tânăra soție a lui Ixion,

Nici eu nu am fost sedusă de Danemarca, fiica cu picioare albe a lui Acrisius

Neavând-o pe tânăra fiică a celebrului phoenix,

Nici cea mai frumoasă muritoare captivată de Alcmene în Teba

Chiar și Semele, care a născut bucuria oamenilor - Dionysos;

Așa că nu am iubit, captivat de regina Demeter cu părul blond,

Însăși glorioasă vară, nici măcar tu, o, Hera! [47] .

Cel care vorbește astfel despre primirea începutului ființei este supus corupției și nu are nimic divin. Mai mult, zeii slujesc oamenilor: „O, casă regală a lui Admet,

unde eu, deși zeu, m-am mulțumit cu răbdare cu masa unui sclav.” Și ei pasc turmele: „Venind în această țară, am păscut boii stăpânului meu și i-am păzit casa” [48] . Așadar, Admet este deasupra zeului. O, profet și înțelept care prezici viitorul altora! El nu a prezis moartea favoritului său [49] și chiar și-a ucis prietenul [50] cu propriile mâini. „Și am crezut”, spune Eschil, ridiculizând falsa profeție a lui Apollo, „că buzele divine ale lui Febus nu mint și sunt pline de cunoștințe profetice. Cel care cântă, care este prezent la ospăț, care a spus aceasta - el însuși îl va ucide pe fiul meu [51] .

22. Dar toate acestea pot fi invenții poetice care au un sens natural: „Zeus semnifică focul”, spune Empedocle, „Iuno și Pluto principiul vital, iar lacrimile lui Nystis apele izvoarelor” [52] . Așadar, dacă Jupiter este focul, Iuno este pământul, Pluto este aerul și Nystis este apa, iar focul, apa și aerul sunt elementele, atunci niciunul dintre ele nu este zeu, nici Jupiter, nici Iuno, nici Pluto [53] ; deoarece compoziția și originea lor provin dintr-o substanță care este împărțită de Dumnezeu. „Foc, apă, pământ și vârful plăcut al aerului; și pe lângă asta, prietenia...” [54]Nu pot exista fără prietenie, amestecându-se din discordie: cine poate spune că sunt zei? Principiul principal este prietenia, după Empedocle, și este ascultată de lucrurile compuse, dar principiul domnește; așadar, dacă admitem că una și aceeași putere este atât guvernată, cât și condusă, atunci facem pe nesimțit substanța coruptibilă, fluidă și schimbătoare egală în onoare cu cea nenăscută și eternă și mereu aceeași în sine - Dumnezeu. Zeus este o substanță în flăcări, după învățătura stoicilor, Hera este aer (αήρ), așa cum arată chiar numele, dacă este adăugat la sine și pronunțat deodată; Poseidon este băutură (πόσις). Alții o explică diferit în raport cu natura. Astfel, Jupiter este numit aer în două naturi, masculină și feminină; alții - anotimpul anului care îi aduce noroc, motiv pentru care singur a scăpat de Cronos. Stoicilor trebuie să li se spună: Dacă recunoașteți un singur Dumnezeu suprem, etern și fără început, și lucrurile compuse ca modificări ale materiei și afirmați că spiritul lui Dumnezeu, pătrunzând în materie, primește un nume sau altul în funcție de diversele sale schimbări, atunci specia materiei va fi trupul lui Dumnezeu; iar când elementele dispar prin combustie, atunci, în mod necesar, numele și speciile lor vor dispărea și va rămâne doar spiritul lui Dumnezeu! Cine îi va recunoaște atunci ca zei pe cei ale căror corpuri, prin materia lor, sunt supuse schimbării și corupției? Cât despre cei care spun că Cronos este timpul, Rhea este pământul, care concepe și naște din Cronos, de aceea este numită mama tuturor, iar el naște și devorează pe cei născuți; că tăierea membrului său masculin semnifică copulația unui bărbat cu o femeie, separând și transmițând sămânța femeii și aducând pe lume un bărbat care conține dorință, adică Venus; că furia lui Saturn împotriva copiilor săi semnifică inversarea timpului, schimbând obiectele însuflețite și neînsuflețite, iar legăturile și Tartarul semnifică timpul, schimbându-se în funcție de anotimpuri și dispărând: acestora le vom spune. Dacă Cronos este timpul, atunci el se schimbă; dacă este schimbarea anuală,

atunci el este schimbat; dacă este întuneric sau frig sau o substanță umedă, atunci niciuna dintre acestea nu rămâne neschimbată; dar zeitatea este nemuritoare, nemișcată și neschimbătoare; prin urmare, nici Cronos, nici imaginea sa nu sunt zei. Cât despre Zeus, dacă el este aerul, care se trage din Cronos, al cărui bărbat este Jupiter și a cărui femeie este Junona, de unde ea este atât sora, cât și soția sa, atunci el se schimbă; dar dacă el este un anotimp, atunci el este schimbat; dar zeitatea nici nu se schimbă, nici nu este schimbată. Dar de ce să intru în atâtea detalii și să vă deranjez? Voi înșivă știți mai bine ce a fost spus de fiecare dintre cei care au explicat acest lucru în legătură cu natura, sau ce au crezut scriitorii despre natură, sau ce spun ei despre Atena, care este considerată a fi mintea răspândită în toate; sau despre Isis, care este considerată a fi esența epocii, de la care au venit toate lucrurile și prin care toate lucrurile există; sau despre Osiris, care a fost ucis de fratele său Typhon și ai cărui membri i-a căutat Isis, împreună cu fiul ei Horus, și după ce i-a găsit, i-a împodobit cu un mormânt care se numește și astăzi Osirianul.Învârtindu-se încoace și încolo în jurul felurilor de materie, ei se îndepărtează de Dumnezeul contemplat de rațiune și zeifică elementele și părțile lor, dându-le diverse nume: semănatul grâului îl numesc Osiris (căci de aceea, spun ei, în mistere, când îi găsesc membrele sau fructele, exclamă către Isis: „L-am găsit, ne bucurăm”); fructul strugurilor - Dionysos și pomul însuși - Semele; lumina soarelui - fulgerul. În acest fel teologizează cei care zeifică fabulele, fără să observe că tot ceea ce aduc în apărarea zeilor confirmă ceea ce se spune împotriva lor. Ce legătură au Europa, Taurul, Zincul și Leda cu pământul și aerul, astfel încât copulația nelegiuită a lui Zeus cu ele a fost o uniune a pământului și a aerului? Depărtându-se de măreția lui Dumnezeu și neputând să se ridice mai sus în mintea lor, căci nu au nicio dorință după lăcașul ceresc, s-au oprit la formele materiei și, căzând, fac schimbări benefice elementelor, întocmai ca și cum cineva ar lua corabia pe care navighează pentru a-i da cârmaci. Dar, așa cum o corabie, chiar dacă ar fi prevăzută cu tot ce-i trebuie, nu are nicio importanță dacă nu există cârmaci pe ea, tot așa elementele, deși aranjate, sunt inutile fără Providența lui Dumnezeu. O corabie nu va naviga singură: tot așa elementele nu se vor mișca fără un Creator.

23. Tu, care ești superior în inteligență tuturor, te-ai putea întreba poate: cum acționează unii dintre idoli, dacă nu sunt zei cărora le ridicăm statui? Căci este imposibil ca imaginile fără suflet și nemișcate să acționeze de la sine, fără ca cineva să le miște. Nu negăm faptul că în unele locuri și orașe și printre unele popoare, anumite acțiuni se petrec sub numele de idoli; dar dacă unii au primit beneficii de pe urma lor, iar alții daune, nu-i considerăm, prin urmare, zei pe cei care au făcut ambele lucruri. Totuși, să examinăm cu atenție cum acționează, în opinia ta, idolii și cine acționează însușindu-și numele lor. Dar, pentru a ajunge la o explicație a cine acționează în idoli și că aceștia nu sunt zei, consider necesar să folosesc câteva dovezi de la filosofi. În primul rând, Thales, așa cum spun cei

care i-au studiat cu atenție învățăturile, face distincția între zeu, demoni și eroi. El Îl venerează pe Dumnezeu ca minte a lumii, iar prin demoni înțelege ființele spirituale, iar prin eroi sufletele oamenilor separate (de trupuri), binele de bine și răul de rău. Platon, care raționează diferit despre restul, distinge și el - Dumnezeu fără început, apoi stelele mobile și fixe, create de cei fără început pentru a împodobi cerul, și demonii: despre aceștia din urmă el însuși refuză să vorbească și sfătuiește să-i asculte pe cei care au vorbit deja despre ei. „Cât despre ceilalți demoni", spune el, „a raționa și a le cunoaște originea este dincolo de puterile noastre; dar trebuie să-i credem pe cei care au vorbit despre ei înainte, care erau urmași ai zeilor, așa cum susțin ei, și știau bine despre strămoșii lor. Este imposibil să nu-i credem pe copiii zeilor, chiar dacă vorbesc fără dovezi suficiente și necesare; și întrucât, conform siguranței lor, ei povestesc despre ceea ce le este aproape, atunci, urmând obiceiul, trebuie să-i credem. Prin urmare, în conformitate cu ei, și noi trebuie să gândim și să vorbim despre originea zeilor în felul următor: din pământ și din cer s-au născut copiii lui Oceanus și Tethys; și din ei - Pork, Cronos și Rhea, și alții cu ei; din Cronos și Rhea - Zeus și Hera și toți cei care, după cum știm, sunt numiți frați; și, de asemenea, ceilalți urmași ai acestora din urmă" [55]...Atunci, cel care a contemplat mintea eternă și pe Dumnezeul inteligibil prin gândire și a revelat proprietățile Sale, și anume că ceea ce există cu adevărat, cel cu o singură fire, este binele care purcede din El, adică adevărul; care a raționat și cu privire la prima putere că „toate lucrurile sunt în puterea Celui care domnește peste toate și toate lucrurile sunt pentru El și El este cauza tuturor lucrurilor"; despre a doua, despre a treia. Ar fi putut el considera cu adevărat că este dincolo de puterile sale să cunoască adevărul despre acele ființe care au fost produse din pământ și cer supuse simțurilor? Acest lucru nu se poate spune. Dar, din moment ce a recunoscut că zeii nu pot nici să nască, nici să se nască, deoarece ceea ce primește un început al ființei are și un sfârșit; și că este și mai dificil să-i convingă pe oamenii care credeau în fabule fără investigare, de aceea a spus că este dincolo de el să cunoască și să vorbească despre originea altor demoni; căci nu putea nici să gândească, nici să vorbească despre faptul că zeii s-au născut. Alte cuvinte ale lui Platon: „Mare este regele cerului, Zeus, călare într-un car rapid, care merge primul, rânduind și conducând totul; după el urmează armata zeilor și a demonilor" [56] , nu se referă la acel Zeus despre care se spune că s-a născut din Cronos. Aici numele de Zeus este folosit pentru a desemna Creatorul universului. Acest lucru este arătat și de Platon: negăsind posibil să-l numească printr-un alt nume expresiv, a folosit un cuvânt popular, nu ca fiind propriu lui Dumnezeu, ci ca fiind de înțeles de toți, deoarece este imposibil să raționezi despre Dumnezeu într-un mod care să fie de înțeles de toți; a adăugat și cuvântul: mare, pentru a deosebi ceresc de pământesc, de cel care este mai tânăr decât cerul și pământul, mai tânăr chiar decât cretanii, care l-au furat, ca să nu fie ucis de tatăl său.

24. Este oare necesar să vă reamintim de poeți sau să vă aducem în discuție alte opinii, voi, care ați studiat toată cunoașterea? Este suficient să spunem următoarele: dacă poeții și filosofii nu ar recunoaște că Dumnezeu este unul și nu i-ar considera pe zei, unii ca demoni, alții ca materie, alții ca oameni, ar fi drept să ne prigonească atunci când distingem pe Dumnezeu de materie și esențele lor. Îl recunoaștem pe Dumnezeu și pe Fiul Său, Cuvântul și Duhul Sfânt, adică, constituind unul în puterea lor, Tatăl, Fiul și Duhul; căci Fiul este mintea, Cuvântul, înțelepciunea Tatălui, iar Duhul este emanarea Lui, ca lumina din foc. De asemenea, admitem și alte puteri care domnesc asupra materiei și prin materie și dintre care una este ostilă lui Dumnezeu, nu în sensul că este ceva opus lui Dumnezeu, cum ar fi, de exemplu, vrăjmășia față de prietenie la Empedocle sau noaptea față de zi în fenomenele cerești (căci dacă ceva s-ar opune lui Dumnezeu, și-ar pierde praful și ar fi distrus de puterea și tăria lui Dumnezeu), ci această putere este opusă bunătății lui Dumnezeu, care este proprie Lui și coexistentă, precum culoarea unui corp și fără de care El nu există (nu ca să fie partea Lui, ci este un accesoriu necesar, unit și inseparabil cu El, așa cum focul este propriu să fie roșu, iar eterul să fie albastru) și este un spirit care se învârte în jurul materiei, care este creat de Dumnezeu, așa cum ceilalți îngeri au fost creați de El și este numit să guverneze materia și speciile ei [57] . Dumnezeu a creat îngerii pentru grija lucrurilor create de El, astfel încât Dumnezeu să aibă o grijă cuprinzătoare și generală pentru toate lucrurile, iar grija părților aparține îngerilor desemnați lor. După cum oamenii au libertatea de a alege binele și răul (căci nu i-ai răsplăti pe cei buni și nu i-ai pedepsi pe cei răi dacă viciul și virtutea nu ar fi în puterea lor, iar unii se dovedesc a fi corecți în ceea ce le este încredințat de tine, iar alții sunt necredincioși): așa este și cu îngerii. Unii dintre ei, liberi cum au fost creați de Dumnezeu, au rămas în ceea ce Dumnezeu i-a creat și i-a hotărât; dar alții au abuzat atât de natura lor, cât și de autoritatea care le-a fost dată. Aceștia sunt: prințul materiei și al speciei sale, și alții dintre ei care erau în jurul lui, ca șef, asistenți (știți că nu spunem nimic fără dovezi, ci expunem ceea ce a fost anunțat de profeți) - acesta din urmă a avut o poftă pentru fecioare și a fost învins de carne; și a devenit nepăsător și viclean în guvernarea încredințată lui. Din cei care s-au împreunat cu fecioarele s-au născut așa-numiții uriași. Nu vă mirați dacă și poeții au spus ceva despre acești uriași: între înțelepciune și divin și lumesc există aceeași distanță ca între adevăr și probabilitate: prima este cerească, iar a doua pământească; și datorită șefului materiei „știm să spunem multe lucruri false, asemănătoare adevărului” [58] .

25. Acești îngeri care au căzut din cer și locuiesc în aer și pe pământ și nu se mai pot înălța la cer, precum și sufletele uriașilor, care sunt de fapt demoni, rătăcind prin lume, săvârșesc acțiuni, unii dintre ei demoni, în conformitate cu natura pe care au primit-o, iar alții, anume îngeri, în conformitate cu dorințele pe care le-au zămislit. Prințul materiei, așa cum reiese din evenimentele însele, inventează și orânduiește ceea ce este contrar bunătății lui Dumnezeu. „Adesea,

când reflectez, sunt tulburat de întrebarea: este întâmplarea sau Dumnezeu cel care guvernează viața oamenilor; împotriva oricărei așteptări și nu conform adevărului, unii își părăsesc casele fără mijloace de trai, în timp ce alții sunt fericiți” [59] . Și această prosperitate și nenorocire neașteptată și nedreaptă l-a condus pe Euripide la nedumerire cu privire la cine deține o astfel de gestionare a treburilor pământești, despre care se poate spune: „și astfel, văzând aceasta, cum vom spune că există un neam de zei sau cum suntem supuși legilor” [60] . Aceasta l-a determinat și pe Aristotel să spună că tărâmul ceresc nu este guvernat de Providență, în timp ce Providența eternă a lui Dumnezeu este neîncetat vigilentă asupra noastră: „Pământul, din necesitate, fie că vrea, fie că nu vrea, produce plante și îmi hrănește schitul” [61] , iar în raport cu oamenii individuali nu acționează după meritele fiecăruia, în conformitate cu adevărul și nu cu opinia umană; ci celelalte lucruri sunt guvernate de legea rațiunii în conformitate cu structura lor generală. Dar, întrucât influențele și acțiunile demonice care pornesc din spiritul contrar produc astfel de evenimente dezordonate și îi tulbură pe oameni în diferite moduri, individual și în națiuni întregi, în părți și în general, prin relația lor cu materia și prin simpatia cu divinul, din interior și din exterior, de aceea unii oameni nu lipsiți de importanță au ajuns la ideea că această lume nu există după nicio lege, ci este guvernată și mișcată de întâmplare irațională. Ei nu au înțeles că în structura universului nu există nimic dezordonat și accidental, ci dimpotrivă, fiecare parte a lui a apărut cu înțelepciune și, prin urmare, nu încalcă ordinea stabilită pentru ea; tot așa omul, prin voința Celui care l-a creat, este supus unei anumite ordini, atât în raport cu originea sa, care este supusă unei legi generale, cât și cu structura corpului său, care nu se abate de la lege, și în raport cu scopul vieții, același și comun tuturor. Numai în raport cu rațiunea inerentă lui și cu acțiunea prințului care stăpânește substanța și demonii săi, fiecare persoană se mișcă și acționează diferit, deși toate au capacitatea comună de a raționa.

26. Demonii despre care am vorbit îi atrag pe păgâni la idoli; căci sunt atașați de sângele victimelor și se desfătează în el; dar zeii care domnesc peste mulțime și ale căror nume sunt date statuilor erau oameni, după cum se poate vedea din istoria lor. Demonii și-au însușit aceste nume, așa cum o dovedește activitatea fiecăruia dintre ei. Unii le taie membrele secrete, și anume Rhea; alții rănesc și lovesc, precum Artemis, iar cea venerată în Tauris ucide străini. Nu voi vorbi despre cei care se sfâșie cu cuțite și biciuri și despre alte feluri de demoni, căci nu este în natura lui Dumnezeu să incite la ceea ce este contrar naturii: „Când un demon pregătește răul pentru un om, mai întâi îi corupe mintea.” [62] Dar Dumnezeu, fiind complet bun, face întotdeauna binele. Astfel, unii - cei care acționează prin statui și alții în a căror cinste sunt ridicate aceste statui - cea mai importantă dovadă în acest sens sunt Troia și Parium: unul dintre aceste orașe are statui ale lui Nerilineus, care a trăit în vremea noastră, Parium are statui ale lui Alexandru și Proteus; Mormântul și statuia lui Alexandru se află încă în

piață [63] . Celelalte statui ale lui Nerilineus servesc drept ornamente publice - dacă într-adevăr este un ornament al orașului; și una dintre ele este faimoasă pentru profețiile și vindecarea bolnavilor, iar pentru aceasta troienii zeifică statuia, decorând-o cu aur și cununi. Cât despre statuile lui Alexandru și Proteus - știți despre asta că el însuși s-a aruncat în foc lângă Olympia - se spune că statuia lui Proteus dă oracole și, în cinstea statuii lui Alexandru [„jamin, doar la înfățișare neînfricat, iubitor de femei”] [64] , se organizează sacrificii și festivaluri pe cheltuiala publică, ca și cum l-ar asculta pe Dumnezeu. Cine este, Neriline, Proteus și Alexandru, care produce acest lucru în statui sau natura substanței? Dar substanța lor este cuprul, ce poate face cuprul de la sine, care poate fi transformat din nou într-o altă formă, așa cum Amasis în Herodot [65] a transformat un lighean într-o imagine a unui zeu? Și Neriline, Proteus și Alexandru înșiși, ce mai pot face pentru bolnavi? Căci ceea ce se spune că produce statuia acum, a produs chiar și atunci, când Neriline era încă în viață și bolnavă.

27. Și ce dacă? În primul rând, mișcările irațională și visătoare ale ideilor sufletului împrumută uneori o imagine sau alta din materie, alteori o creează și o produc singure. Aceasta se întâmplă sufletului mai ales când se agață de spiritul materiei și se amestecă cu ea, când privește nu spre cele cerești și Creatorul universului, ci jos, spre lucrurile pământești, spre pământ în general, ca și cum ar fi doar carne și sânge, și nu spirit pur. Astfel de mișcări irațională și visătoare ale sufletului produc viziuni, combinate cu o atracție pasională față de imaginile materiale. Când un suflet tandru și docil, ignorant și lipsit de experiență în învățătura fermă, străin de adevăr și care nu-L înțelege pe Tatăl și Creatorul universului, este umplut de idei false despre sine, atunci demonii care înconjoară substanța, însetați de fum și sânge de jertfă, seducători de oameni, chemând în ajutorul lor aceste mișcări înșelătoare ale sufletului care captivează mulțimea și acționând asupra minților oamenilor, sădesc în ei aceste viziuni, ca și cum ar veni de la idoli și statui; și când sufletul însuși, ca nemuritor, se mișcă cu înțelepciune, prevăzând viitorul sau testând prezentul: atunci demonii își însușesc această glorie.

28. Dar este necesar, de asemenea, în conformitate cu promisiunea noastră, să spunem ceva despre numele zeilor. Herodot și Alexandru, fiul lui Filip, într-o scrisoare către mama lor [66] - ambii despre care se spune că au conversat cu preoții din Heliopolis, Memphis și Teba - afirmă că au auzit de la aceștia că zeii erau oameni. Herodot spune: „Ei au dovedit că cei ale căror imagini există erau într-adevăr astfel de oameni, dar foarte diferiți de zei; că înaintea acestor oameni au domnit în Egipt zei care nu aveau nimic în comun cu oamenii și unul dintre ei a domnit întotdeauna; și că după aceea a domnit Horus, fiul lui Osiris, pe care grecii îl numesc Apollo; el, după înfrângerea lui Tifon, a fost ultimul rege în Egipt. Osiris era numit în greacă Dionysos. Așa au fost ceilalți, precum și ultimul rege al

Egiptului” [67] . De la ei numele zeilor au trecut la greci. Apollo a fost fiul lui Dionysos și al lui Isis, așa cum spune însuși Herodot: „Apollo și Artemis sunt considerați copiii lui Dionysos și ai lui Isis, iar Latona doica lor” [68] . Ei au fost considerați primii regi care au coborât din ceruri și, parțial din ignoranța adevăratului cult și, parțial, din recunoștință față de conducătorii lor, au fost ridicați la nivelul de zei, împreună cu soțiile lor. „Acum, toți egiptenii le jertfesc boi și viței curați; dar nu li se permite să li se sacrifice femele, deoarece acestea sunt sacre pentru Isis, a cărei statuie are înfățișarea unei femei cu coarne de taur, așa cum o înfățișează grecii pe Io” [69] . Cine, așadar, merită mai mult credit pentru poveștile sale decât eu, care, prin succesiune a nașterii, fiu din tată, am acceptat atât preoția, cât și istoria? Nu este probabil ca preoții care se închinau idolilor să fi mințit când au spus că sunt oameni. Dacă Herodot ar fi spus singur că egiptenii spuneau că zeii lor erau oameni și, din moment ce el însuși a mărturisit: „Nu intenționez să relatez poveștile despre zei pe care le-am auzit, cu excepția numelor lor” [70] , nu ar trebui să-l credem ca fabulist. Dar, din moment ce Alexandru și Hermes, numit Trismegistus, și foarte mulți alții - nu-i voi enumera pe fiecare separat - le-au atribuit o origine eternă, nu mai rămâne niciun motiv să ne îndoim că regii au fost ridicați la rang de zei, că zeii erau oameni; acest lucru este spus și de cei mai învățați dintre egipteni, care, numind aerul, pământul, soarele, luna zei, îi consideră pe ceilalți zei oameni muritori, iar templele mormintele lor. Apolodor spune același lucru în cartea sa despre zei. Herodot numește pasiunile lor mistere. „Cum se sărbătorește festivalul lui Isis în orașul Busiris - am mai spus. După sacrificiu, toți bărbații și toate femeile, multe mii de oameni, se flagelează; dar cum anume se flagelează este indecent din partea mea să spun” [71]„... Dacă sunt zei, atunci sunt nemuritori; dar dacă sunt biciuiți pentru suferințele lor, iar aceasta constituie misterele lor, atunci sunt oameni.” Herodot mai spune: „În orașul Sais, în templul Atenei, există și un mormânt al celui al cărui nume consider nepotrivit să-l menționez în acest caz - lângă sanctuar, la peretele din spate al templului Atenei. Există, de asemenea, un lac înconjurat de un cerc de piatră, de aceeași dimensiune, după cum mi se pare, ca lacul din Helos, numit rotund. În acest lac reprezintă suferințele sale noaptea [72] , iar egiptenii numesc acesta mistere” [73] . Și arată nu numai mormântul lui Osiris, ci și cum este îmbălsămat. „Când li se aduce un cadavru, le arată celor care îl aduc imagini din lemn ale mortului, decorate cu pictură. Și numesc imaginea celui al cărui nume consider nepotrivit să-l menționez în acest caz „cea mai excelentă” [74] .

29. Cei mai importanți poeți și istorici ai grecilor spun același lucru, de exemplu, despre Hercule:

Brutalul Hercule, după ce dezonorase legea lui Zeus și masa pe care o pregătise cu ospitalitate pentru străin, a comis o crimă… [75] .

Nu este surprinzător că, fiind astfel, s-a înfuriat, a aprins un foc și s-a ars. Despre Esculap, Hesiod spune:

„Tatăl oamenilor și al zeilor s-a înflăcărat și, năvălind din Olimp cu un fulger orbitor, l-a ucis pe fiul iubit al Letei, mânat de mânie.”

Și Pindar: „Și înțelepciunea este biruită de lăcomie. Și el (Esculap) a fost corupt de răsplata abundentă de aur, arătată în mâinile sale. Cronos, aruncând un fulger cu mâinile sale, l-a lipsit instantaneu de suflare, iar aceasta i-a provocat moartea” [76] . Deci, fie erau zei: atunci nu ar fi avut o pasiune pentru aur - „O, aur, cea mai mare comoară a muritorilor, răul spre care nici mama, nici copiii nu au o asemenea atracție” [77] , căci zeitatea nu are nevoie de nimic și este mai presus de dorință - și ar fi, de asemenea, nemuritori; fie erau oameni, și prin urmare sunt răi prin prostie și lacomi de bogăție. Ar trebui să spun mult despre Castor, sau Polydeuces, sau Amphiareus, care, ca să spunem așa, ieri sau alaltăieri s-au născut oameni din oameni și sunt acum considerați zei, dacă chiar și Inona, după furia și suferințele ei, este considerată o zeitate? „Marinarii au numit-o Leucatea”, iar fiul ei „divinul Palemon va fi numit de marinari” [78] ?

30. Dacă cei mai josnici și lipsiți de zei au fost onorați cu onoarea de a fi zei; dacă Semiramida, fiica Dercetei, o femeie voluptuoasă și sângeroasă, este recunoscută ca fiind o zeiță siriană; și dacă din cauza Dercetei sirienii venerează porumbeii și pe Semiramida; căci, conform fabulei lui Ctesias, această femeie, ceea ce este imposibil, a fost transformată într-o porumbelă: ce mirare este dacă unii, datorită puterii lor, sunt numiți zei de către cei supuși lor? Sibila, pe care o menționează și Platon, spune: „Era a zecea generație de oameni muritori după potop a primilor oameni, și domneau Saturn, Titan și Iapetus, pe care oamenii îi numeau cei mai buni copii ai pământului și ai cerului, adăugându-le numele de pământ și cer, deoarece au fost primii dintre oameni” [79] . Alții sunt considerați zei pentru puterea lor, precum Hercule și Perseu; alții pentru priceperea lor, precum Esculap? O astfel de parte le-a fost acordată fie de către subordonații lor, fie de către conducătorii înșiși, iar dintre aceștia, unii din frică, alții din respect față de ei, au dobândit acest nume. Antinous, datorită umanității strămoșilor voștri față de supușii lor, a obținut recunoașterea de sine ca zeu [80] , iar urmașii lor au acceptat acest lucru fără investigații. „Cretanii sunt întotdeauna mincinoși, căci cretanii ți-au făcut un mormânt, o, rege, dar tu nu ai murit” [81] . Și tu însuți, Callimah, crezând în nașterea lui Zeus, așa cum nu crezi în înmormântarea lui și, astfel, ascunzând adevărul, predici celor ignoranți despre moartea lui? Când vezi o peșteră, îți amintești de Rhea; dar când vezi un mormânt (al lui Zeus), încerci să-i ascunzi moartea. Nu știi că numai Dumnezeul fără început este etern? Cu adevărat, fie miturile despre zei, spuse de oameni și poeți, sunt nedemne de încredere și, prin urmare, cultul lor este superfluu; - căci aceia nu există, despre care poveștile sunt false; - sau, dacă nașterea lor, aventurile lor amoroase,

crimele, răpirile, amputările, fulgerele sunt certe, atunci ele nu mai există și și-au sfârșit viața; de vreme ce au primit începutul ființei, iar înainte nu au existat. Ce motiv există să credem unele evenimente și să nu credem altele, când poeții le relatează spre o mai mare glorificare a zeilor? Căci cei care i-au considerat zei nu au mințit în legătură cu pasiunile lor și le-au glorificat faptele. - Deci nu suntem atei, de vreme ce Îl recunoaștem pe Dumnezeu, Creatorul universului, și Cuvântul Său: acest lucru a fost dovedit pe cât am putut, deși nu întru totul proporțional cu importanța subiectului.

31. Ei ne acuză și de anumite ospețe și amestecuri impie, astfel încât să pară că ne urăsc nu fără motiv și, în același timp, sperând să ne distragă de la modul nostru de viață prin frică sau să-i facă pe conducători stricți și inexorabili față de noi prin greutatea acuzațiilor. Dar îi batjocoresc pe cei care știu că din timpuri imemoriale, nu numai în timpul nostru, printr-o lege și o rațiune divină, viciul a fost de obicei în dușmănie cu virtutea. Așa a fost ars Pitagora împreună cu alți trei sute de oameni; Heraclit și Democrit - primul a fost expulzat din orașul Efes, celălalt din Audera, fiind recunoscuți ca nebuni, iar Socrate a fost condamnat la moarte de atenieni. Dar, așa cum ei, în ceea ce privește virtutea lor, nu au suferit niciun rău din cauza zvonurilor poporului, tot așa calomniile nefondate ale unora nu întunecă deloc rectitudinea vieții noastre, căci avem laudă de la Dumnezeu. Totuși, voi răspunde și la aceste acuzații. Sunt sigur că mă găsești dreptate, și pentru că am spus deja: Întrecând pe toți în inteligență. Veți fi de acord că cei care îl au pe Dumnezeu ca model al întregii lor vieți - astfel încât fiecare dintre noi să fie curat și fără prihană înaintea Lui - nu vor recunoaște niciodată cel mai mic păcat în gândurile lor. Căci, dacă am fi convinși că există o singură viață adevărată pe pământ, atunci s-ar putea totuși bănui că slujim cărnii și sângelui sau ne dedăm lăcomiei și poftei; dar, din moment ce știm că Dumnezeu este prezent în gândurile și cuvintele noastre atât ziua, cât și noaptea, că El este toată lumină și vede ce este în inimile noastre, suntem convinși și că, părăsind această viață prezentă, vom trăi o altă viață, una mai bună aici, cerească și nu pământească - căci vom rămâne cu Dumnezeu și cu Dumnezeu, neschimbați și nepătimiți în suflet, nu ca trup, deși vom avea trup, ci ca un duh ceresc - sau, dacă vom fi duși de păcat împreună cu alții, ne va cuprinde o viață mai rea, în chinuri de foc; căci Dumnezeu nu ne-a creat ca oi sau vite, nu în zadar și nu ca să pierim și să fim nimiciți. De aceea este de necrezut că păcătuim de bunăvoie și ne supunem pedepsei marelui Judecător.

32. Nu este deloc surprinzător dacă ne atribuie ceea ce spun despre zeii lor, celebrându-le pasiunile sub numele de mister. Numai dacă ar începe să ne acuze de desfrâu și copulație indiferentă, atunci ar fi trebuit să-l urască dinainte pe Zeus, care a avut copii cu mama sa Rhea și fiica sa Cora și s-a căsătorit cu propria sa soră, sau pe Orfeu, care a inventat aceasta, care l-a făcut pe Zeus mai criminal și mai nelegiuit decât însuși Thyestes; căci acesta din urmă a comis

incest cu fiica sa, conform oracolului, dorind să rămână rege și să-și facă un semn pentru sine [82] . Dar suntem atât de departe de astfel de crime încât nici măcar nu ne este îngăduit să privim cu poftă. „Cine se uită la o femeie, (Domnul nostru) spune, cu poftă, a comis deja adulter în mânia sa” (Matei 5:28). Așadar, în ceea ce privește cei cărora nu le este îngăduit să-și folosească vederea pentru nimic mai mult decât ceea ce Dumnezeu a creat ochii, adică pentru ca să ne fie lumină nouă, care considerăm o privire voluptuoasă drept adulter, întrucât ochii sunt făcuți pentru un alt scop și care așteaptă judecata chiar și pentru gândurile lor: se poate oare crede despre ei că duc o viață desfrânată? Nu ne uităm la legile omenești, de care se poate ascunde vreun ticălos - v-am arătat la început, maestre, că învățătura noastră este divin revelată - ci avem o lege care ne-a poruncit să păstrăm cea mai mare puritate între noi și vecinii noștri. De aceea, după vârstă, îi considerăm pe unii ca fii și fiice, pe alții ca frați și surori, iar pe cei în vârstă îi cinstim ca tați și mame. Pe care îi numim frați și surori și alte nume înrudite, avem mare grijă ca trupurile lor să rămână nevătămate și nestricate. Un alt cuvânt pentru a ne spune: „dacă cineva repetă o sărutare pentru că îi place” (atunci păcătuiește); și adaugă: „de aceea, o sărutare sau mai bine o salutare trebuie folosită cu cea mai mare prudență, pentru ca să nu ne lipsească de viața veșnică, dacă este cât de puțin întinată de un gând” [83] .

33. De aceea, având nădejdea vieții veșnice, disprețuim treburile acestei vieți și chiar plăcerile sufletului. Și fiecare dintre noi are o soție, pe care a luat-o conform legilor stabilite între noi, numai în scopul de a naște copii. Așa cum un fermier, după ce a aruncat semințe în pământ, așteaptă o recoltă și nu mai seamănă, tot așa la noi măsura dorinței este nașterea de copii. Printre noi veți găsi chiar mulți bărbați și femei care îmbătrânesc necăsătoriți, nădăjduind să fie mai strâns uniți cu Dumnezeu. Dacă o viață feciorească și castă aduce pe cineva mai aproape de Dumnezeu, iar un gând și o dorință rea îl îndepărtează pe cineva de El, atunci noi, evitând gândurile rele, evităm cu atât mai mult astfel de fapte. Căci cinstirea noastră față de Dumnezeu nu constă în grija pentru cuvinte, ci în dovezi și învățături prin fapte: trebuie fie să rămânem așa cum s-a născut, fie să intrăm într-o singură căsătorie, căci o a doua căsătorie este adulter sub un pretext plauzibil. „Cine își lasă nevasta, zice Domnul, și se căsătorește cu alta, comite adulter” (cf. Luca 16:18; Matei 19:9), nepermițând nici să o lase pe cea pe care a lipsit-o de feciorie, nici să se căsătorească cu alta. Cel ce se desparte de prima sa nevastă, chiar dacă ar fi moartă, este un adulter ascuns, atât pentru că încalcă porunca lui Dumnezeu, căci la început Dumnezeu a creat un bărbat și o femeie, cât și pentru că distruge cea mai strânsă legătură dintre trup și trup, care s-a făcut prin actul sexual.

34. Acestea sunt regulile noastre, morala noastră. Oh, de ce să vorbesc despre ceea ce este mai bine să fie lăsat sub tăcere? Auzim proverbul: „Prostituata ocară pe cea castă”. Căci cei care au făcut din desfrânare o piață și oferă

tinerilor limanuri josnice cu orice plăcere rușinoasă și nici măcar nu cruță oamenii, comițând desfrânare bărbat cu bărbat și insultând în orice fel cele mai frumoase și frumoase trupuri și necinstind frumusețea creată de Dumnezeu - căci frumusețea pe pământ nu vine de la sine, ci este trimisă prin porunca și gândul lui Dumnezeu - aceștia ne acuză pentru ceea ce conștientizează în ei înșiși și ceea ce atribuie zeilor lor, ca fiind ceva demn de laudă și vrednic de zeii lor. Adulterii și corupătorii de copii insultă pe cei casți și monogami, trăind ca peștii care devorează pe cei pe care îi întâlnesc, iar cei puternici îi urmăresc pe cei slabi. Și iată ce înseamnă să mănânci carne de om: împotriva legilor pe care tu și strămoșii tăi le-ați stabilit pentru a menține toată dreptatea, să aplici violență crudă asupra oamenilor, astfel încât conducătorii neamurilor trimiși de tine nu sunt suficienți să judece pe cei cărora li se poruncește să nu se dea la o parte când sunt bătuți și să binecuvânteze când sunt batjocoriți. Căci nu este suficient ca ei să fie drepți - iar dreptatea constă în a-i face pe cei egali egali - ci trebuie să fie și buni și răbdători.

35. Cine dintre cei sănătoși la minte poate spune, când acesta este modul nostru de viață, că suntem ucigași? Căci este imposibil să mâncăm carne de om fără să ucidem mai întâi pe cineva. Prima este o minciună, iar în ceea ce privește a doua, dacă cineva i-ar întreba dacă au văzut ceea ce spun, nimeni nu ar fi atât de nerușinat încât să spună că a văzut. Avem slujitori, unii mai mulți, alții mai puțini, de care este imposibil să te ascunzi; și totuși niciunul dintre ei nu a spus o minciună atât de obraznică despre noi. Căci cei care, după cum se știe, nu vor să privească pe cineva care este executat pe bună dreptate: cine i-ar acuza de crimă sau de mâncare de oameni? Cine nu caută cu nerăbdare spectacolele gladiatorilor și ale animalelor, mai ales dacă sunt oferite de voi? Dar noi, crezând că a privi o crimă este aproape același lucru cu a o comite, refuzăm astfel de spectacole. Cum putem noi, care nici măcar nu privim crime, ca să nu fim implicați în crimă, să fim noi înșine ucigași? Dacă afirmăm că femeile care ucid copii nenăscuți comit o crimă și vor da socoteală lui Dumnezeu pentru uciderea lor, atunci cum putem noi înșine să ucidă un om? Căci nu este potrivit ca același om să considere un copil încă în pântece ca o ființă vie, de care Dumnezeu are grijă și să ucidă pe cel care s-a născut pentru viață; nu este potrivit ca el să abandoneze un nou-născut, căci cei care îl abandonează comit pruncucidere și, în același timp, să ucidă pe cel care a fost deja alăptat. Suntem egali și identici în toate și întotdeauna, supuși rațiunii și nestăpânind-o.

36. Care om, așadar, care crede în înviere, va consimți să devină mormântul celor care vor învia? Este imposibil ca aceiași oameni să creadă în învierea trupurilor noastre și, în același timp, să le folosească drept hrană, ca și cum nu ar mai învia; să fie convinși că pământul nu-și va da niciodată înapoi morții și, în același timp, să creadă că trupurile pe care cineva le-a îngropat în măruntaiele sale nu i se vor cere. Dimpotrivă, cei care cred că nu va exista nicio judecată

pentru această viață, indiferent cum o vor petrece - bine sau rău, nicio înviere, ci că odată cu trupurile sufletul piere și, cum s-ar spune, se ofilește, aceia, după toate probabilitățile, nu se vor abține de la nicio acțiune criminală. Dar cei care sunt convinși că nimeni nu se va ascunde de judecata lui Dumnezeu și că trupul însuși va purta pedeapsa împreună cu sufletul, pentru care a servit ca instrument al unor înclinații și pasiuni nerezonabile, aceia - cred ei foarte rezonabil - vor evita chiar și cel mai mic păcat. Și dacă aceasta pare cuiva o prostie. Că un corp care s-a descompus, a fost distrus și a fost complet anihilat se va întoarce din nou la compoziția sa anterioară, necredincioșii ne pot acuza doar de simplitate a minții, nu de moravuri rele, căci nu facem rău nimănui prin eroarea noastră. S-ar putea demonstra că nu suntem singurii care admitem învierea trupurilor, ci și mulți filozofi, dar acest lucru este acum deplasat; căci ni s-ar reproșa că introducem considerații străine în investigația de față, dacă am începe să vorbim, de exemplu, despre inteligibil și despre lucrurile sensibile și structura lor, sau despre faptul că incorporealul există înaintea corpurilor și că lucrurile sensibile, deși sunt primele care ne lovesc simțurile, au apărut după ființele inteligibile, deoarece corpurile au fost compuse din principii incorporeale prin unirea lor, iar sensibilul a luat ființă din inteligibil; căci, conform învățăturii lui Pitagora și Platon, nimic nu împiedică corpurile, după distrugerea lor, să fie din nou compuse din aceleași elemente din care au luat ființă inițial. Dar vom lăsa deoparte discuția despre înviere.

37. Voi însă, domnilor, care sunteți în toate privințele, atât prin fire, cât și prin educație, atât de buni, cumpătați, umani și vrednici de împărăție, acordați-mi aprobarea voastră regală pentru că am respins calomniile și am dovedit evlavia, blândețea și bunul nostru caracter. Cine este mai vrednic să primească ceea ce cerem decât noi, care ne rugăm pentru puterea voastră, ca fiul, așa cum cere dreptatea, să moștenească împărăția de la tatăl său și ca puterea voastră să se întărească și să se extindă tot mai mult și ca totul să vă fie supus? Aceasta este de folos și nouă, ca să ducem o viață liniștită și pașnică (1 Timotei 2:2) și să împlinim de bunăvoie poruncile voastre.

Traducere de protopopul Petru Preobrajenski.

Note

1. Agravla și Pandrosos, fiicele lui Cecrops, cărora Atena le-a dat pruncul Erechteu, pe jumătate în formă de șarpe, într-o cutie cu interdicția de a o deschide. Când au deschis-o, au văzut copilul înfășurat într-un șarpe (un copil în formă de șarpe) și au fost ucise de acesta.

2. Cf. Justus. Apol. II, 17; Tertul. Spre Scapula. 2.

3. Aceeași dovadă se găsește la Iustin (II Apol. 4) și Tertulian (Apol. 46).

4. Aceasta se referă la decretele împăraților Hadrian (vezi Prima Apologie a lui Iustin, cap. 68), Antoninus cel Pios (în Eusebiu, CI. IV, 26) și Marcus Aurelius însuși, despre care vezi Tertulian (Apologetică. 5).

5. Un fragment din Euripide, cunoscut doar de la Atenagora. Cf. Fenicienii. 86–87.

6. Un fragment din Euripide, citat adesea de apologeți, cf. Clement din Alexandria. Protrepticul. II, 25, 3; VII, 74, 1.

7. Fragmentul este prezentat de Plutarh ca aparținând tragediei „Melanippus”. Vezi acest verset în: ps. - Justin. Despre autocrație. 5.

8. Vezi în: Ps. Justin. Îndemnuri către greci, cap. 18 și Despre autocrație, cap. 2.

9. Lysias și Opsimus sunt adepți ai lui Pitagora, menționați de Iamblichus (Viața lui Pitagora. 36).

10. Numărul zece se numește cvadruplicat deoarece unu, doi, trei și patru, atunci când sunt adunate, formează zece.

11. Vezi Timeu. 28c. Miercuri. Iustin. Apologia II, 10.

12. Vezi Timeu 41a

13. Κατ έξτασις λογισμου: o expresie similară se găsește la Iustin (Dialog cu Trifon. Cap. 115: εν εκστάσει) și Tertulian (Împotriva lui Marcion. IV, 22).

14. Cf. Exod 20:2-3; Ps. 89:7

15. Mai precis: puterea în unitate (εν τη ενώσει δυναμιν)

16. Platon. Gorgias. 523c–524a.

17. Aceste cuvinte sunt luate din Homer (Iliada XVI, 672). Vezi despre acest lucru în Atenagora. Despre Înviere. 16, 5.

18. Homer. Iliada. IX, 499–501.

19. Celeus și Metanirus au fost părinții lui Triptolemus, de a cărui ospitalitate s-a bucurat Ceres în timp ce o căuta pe fiica sa, Proserpina.

20. Aceste nume au fost probabil inserate în text de către copiști.

21. Despre Filip, crotonian prin naștere, căruia i s-au acordat onoruri divine după moartea sa, vezi Herodot, V, 47.

22. Onesilus a fost fratele lui Georges, regele Salaminei, de pe insula Cipru. Herodot. V, 104 și următoarele.

23. Hamilcar, regele cartaginez care s-a aruncat în foc după înfrângerea sa de la Siracuza. Herodot. V II, 167.

24. Stat. 269d.

25. Herodot. Orientul. II. 53.

26. Savrius și Craton sunt cunoscuți doar din această mențiune.

27. Vezi Pliniu, XXXV, 12.

28. Fără sâni

29. Homer. Iliada. XX, 131.

30. Homer. Iliada. XII, 302.

31. Homer. Iliada. XIV, 246.

32. Fragment orfic nr. 57 (Kern).

33. Platon. Timeu. 17d. Cf.: ps. — Iustin. Îndemn către greci. 22.

34. Fragment orfic nr. 167 (Kern).

35. Homer. Iliada. IV, 23.

36. Homer. Iliada. IV, 24.

37. Homer. Iliada. XXII, 168.

38. Homer. Iliada. XVI, 433–434.

39. Homer. Iliada. XVI, 522.

40. Homer. Iliada. V, 376.

41. Homer. Iliada. VIII, 308.

42. Homer. Iliada. V, 858.

43. Hector. Vezi: Homer. Iliada. V, 605.

44. Homer. Iliada. V, 31.

45. Homer. Odiseea. VIII, 296–298.

46. Homer. Iliada. II, 820–821.

47. Homer. Iliada. XIV, 315–327. Așa vorbește Jupiter către Juno. Cf.: Îndemn către eleni. 2.

48. Cuvintele lui Apollo. Euripide. Alcestis. 1–2; 8–9.

49. Adică Ahile.

50. Geacinth, fiul Amyxei.

51. Un fragment dintr-o lucrare necunoscută de Eschil.

52. Fragmentul 6 (Diel–Kranz).

53. Un astfel de sistem de corespondențe se găsește, de exemplu, în Diogenes Laërtes, VIII, 76.

54. Empedocle. Fragmentul 17, versetele 18–20 (Diel–Kranz).

55. Platon. Timeu. 40d–e.

56. Platon. Fedra 246e.

57. Aceste cuvinte sunt citate de Sfântul Metodie de Patara (vezi Sfântul Epifanie. Împotriva ereziilor. 64.21).

58. Hesiod. Teogonia. 27.

59. Acest fragment din Euripide este cunoscut doar din acest citat.

60. Fragment de un tragic necunoscut. Cunoscut doar din acest citat.

61. Euripide. Ciclopi. 332–333.

62. Citat dintr-o lucrare necunoscută.

63. Cine a fost Nerillinus este necunoscut. Alexandru, menționat aici, ar putea fi Alexandru din Abonotichus (despre care este menționat în dialogul lui Lucian „Alexandru sau falsul profet”). Proteus este un filosof cinic, prezentat de Lucian în lucrarea sa „Despre moartea lui Peregrinus”.

64. Homer. Iliada. III, 39. Arhipreotul P. Preobrajenski nu include acest rând în traducerea sa, invocând opiniile cercetătorilor conform cărora este vorba de o glosă pe margini, inserată în text.

65. Herodot. II. 172.

66. Renumita „Scrisoare către mamă” nu îi aparține de fapt lui Alexandru cel Mare.

67. Herodot. II. 114.

68. Herodot. II. 156.

69. Herodot. II. 41.

70. Herodot. II. 3.

71. Herodot. II. 61.

72. Adică Osiris.

73. Herodot. II. 170–171.

74. Herodot. II. 86.

75. Fragment din Hesiod. Cf. Homer. Odiseea. XXI, 28–29.

76. Pindar. Pyth. III. 96–98; 100–1057.

77. Fragment din Euripide.

78. Citat dintr-un autor necunoscut. Inona s-a înecat împreună cu fiul ei, Melikert, apoi s-au transformat în zeitățile mării Leucothea și Palemon.

79. Oracolul Sibyllina. III 108–113.

80. Cel mai mic fiu al împăratului Hadrian, Antinous, care s-a înecat în râul Nil, a fost venerat ca zeu în Egipt.

81. Calimah. Imnuri către Jupiter 8–9.

82. Thyestes a avut relații sexuale cu fiica sa, Pelopia, ca împlinire a oracolului lui Apollo. Din căsătoria lor s-a născut Egist.

83. Nu se știe de unde provine această zicală.